

Tiszta vizet a pohárba – A vízvezeték és a csatornahálózat kiépítése Kolozsváron és Marosvásárhelyen a dualizmus korában

„Egy város civilizációjának színvonala a köztisztaság iránti érzék fejlesztésében jut kifejezésre.”

Kőváry László

A 19. század során végbement gazdasági, társadalmi változások számos új kihívás elé állították a korabeli városokat. A lakosságszám intenzív növekedése és a fokozódó népsűrűség következtében egyre több gondot jelentett a települések vízellátása, a szennyvizek elvezetése, valamint a gyorsan halmozódó emberi hulladék eltakarítása. Mindezen problémák mérséklése érdekében a városok modern vízvezetékek és csatornahálózatok építésére kényszerültek. Ez alól a magyarországi települések sem voltak kivételek, annak ellenére, hogy a térségben mind a gazdasági, mind a társadalmi változások jóval később és sokkal kisebb arányban jelentkeztek, mint Nyugat-Európában.¹

Tanulmányomban a kolozsvári és marosvásárhelyi víz- és csatornavezeték kiépítésének folyamatát fogom megvizsgálni. Elsődlegesen azt próbálom feltérképezni, hogy a két város milyen köztisztasági gondokkal küszködött a 19. század során, mikortól válik problematikussá a régi módszereken alapuló vízellátás és szennyvízelvezetés. Milyen társadalmi és gazdasági szempontok befolyásolták a víz- és csatornavezeték kiépítését? Végül pedig milyen fontosabb intézkedéseket hoztak ennek megvalósítása érdekében a Bernády György és Szvacsina Géza polgármesterek nevével fémjelzett korszak alatt?

¹ A korszerű vízvezetékek kiépítése elsőként az iparosodás és az urbanizáció okozta környezeti hatásoknak leginkább kitett nyugat-európai városokban vette kezdetét. A víz- és csatornahálózat létesítését a gyors népességnövekedés és az egyre rosszabbodó köztisztasági, valamint közegészségügyi helyzet indokolta. Ugyanakkor bizonyos városok esetében az ipar és a kereskedelem zavartalan működése (gőzgépek táplálása, szállítás, közlekedés stb.), valamint a vagyonbiztonság (tűzkárok elleni védelem) képezte a fő ösztönzést. Máshol viszont a modernizáció utáni vágy miatt mutatkozott igény a korszerű vízvezetékek iránt. A csatornahálózatot általában csak a vízvezeték után – ritkán, szerencsésebb városoknál azzal együtt – létesítették. Ez utóbbi kiépítését erős társadalmi elutasítás övezte, főleg a viktoriánus kori Angliában, de Franciaországban sem esett kedvező megítélés alá a csatorna. Az európai helyzetről bővebben lásd Fazakas László: A városi vízvezeték és csatornahálózat kiépítésének társadalmi és gazdasági folyamatai a 19. században. In *Doktorandusz hallgatók VII. és VIII. konferenciájának tanulmányai*. Eger, 2020, 101–116. o.

A városi víz- és csatornavezetékek helyzete Magyarországon

Magyarországon a víz- és csatornavezetékek létesítésének első hulláma a 19. század második felére tehető. Kiépítésüket főképp a köztisztaság iránti igények határozták meg, melyekkel közbiztonsági (értsd: tűzvédelmi), gazdasági, kényelmi és esztétikai szempontok párosultak. Az újonnan létesített közműrendszerek szinte kivétel nélkül városi tulajdonban voltak.² Ez többnyire a század utolsó harmadában jelentkező és egyre nagyobb teret hódító közszécsítési várospolitikának tulajdonítható.³

1. táblázat. Vízművel rendelkező törvényhatósági városok 1908-ban⁴

Ssz.	Város	Vízvezeték bevezetésének éve
1.	Budapest	1868 (ideiglenes), 1892
2.	Győr	1884
3.	Pozsony	1886
4.	Pécs	1892
5.	Sopron	1892
6.	Arad	1895
7.	Nagyvárad	1895
8.	Kolozsvár	1898
9.	Komárom	1902
10.	Kassa	1906
11.	Marosvásárhely	1908

Az ország első modern vízművét 1868-ban adták át Pesten, viszont a hamarjában üzembe helyezett berendezést ideiglenesnek szánták. Csupán évtizedek múlva, 1893-ban készült el az egész várost behálózó vízvezeték, mely elsődlegesen a közegészségügy és a higiéniai állapotok javítása szempontjából volt fontos.⁵ Az ország más településein szintén az 1890-es évektől kezdődtek el a vízvezeték-építkezések. 1910-re a törvényhatósági városok valamivel több mint fele (14) megoldotta a vízvezetékek kérdését, viszont a rendezett tanácsú városok mindössze negyedrésének volt korszerű, vízművel ellátott vízvezetéke.⁶

² Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Budapest, 1912, 432. o.

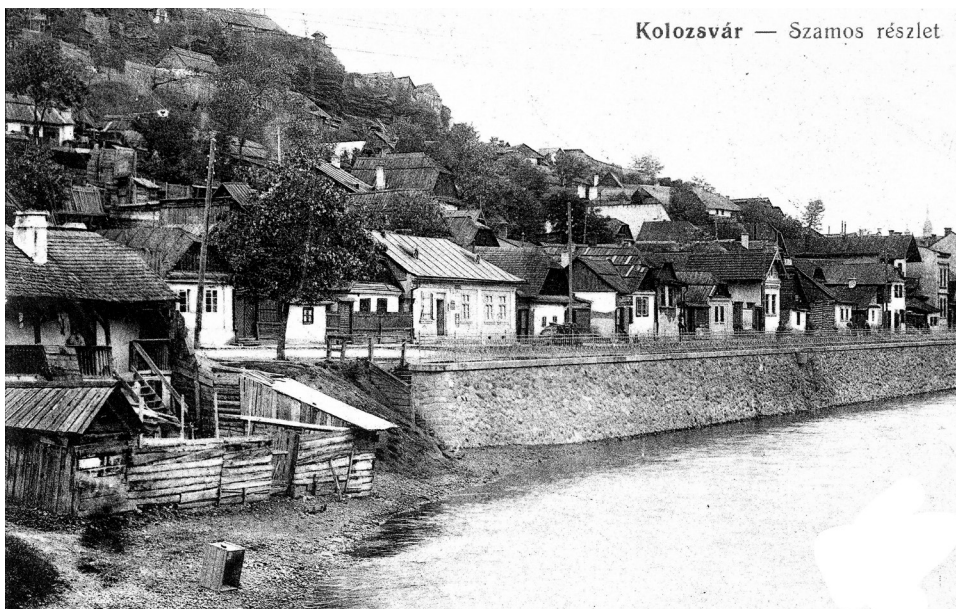
³ Sipos András: *Várospolitikai és városigazgatás Budapesten 1890–1914*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1996, 5–6. o.

⁴ Thirring Gusztáv: i. m. 432. o.

⁵ Noha a káposztásmegyeri komplexum tervei már jóval korábban elkészültek, a végső löketet az 1892-es kolerajárvány adta meg. Sipos András: i. m. 208. o.

⁶ Buday László (előszó), Laky Dezső (közrem.): *Magyarország városainak háztartása az 1910. évben*. (Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat, 58. kötet) Kiadja a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1916, 34–35. o.

Az erdélyi és partiumi városok közül a legelső vízművet Kolozsváron helyezték üzembe 1887-ben, de ez egyelőre csak a város egy kis részét látta el vízzel. A nagyobb kapacitású vízüzem 1898-ban indult be. Brassó és Nagyszeben városának vízműve 1894-ben készült el, a nagyváradit 1895-ben avatták fel. Szintén ebben az évben kezdte meg működését az aradi, viszont a marosvásárhelyit csak 1908 végére sikerült átadni. Az előbbieken említett városok közül kizárólag az aradi vízmű volt vállalati kézben, a többi az önkormányzatok tulajdonát képezte.⁷ Erdélyben, akárcsak az ország többi részén a rendezett tanácsú városok körében volt nagy a lemaradás. Ezen városok vízellátásukat ekkortájt nagyrészt közkutakból biztosították.⁸ 1908-ban a következő erdélyi településeken nem üzemelt vízmű: Beszterce, Csíkszereda, Dés, Gyulafehérvár, Kézdivásárhely, Medgyes, Nagyenyed, Szamosújvár, Székelyudvarhely, Vajdahunyad, Zilah. A rendezett tanácsú városok közül a legrosszabb helyzetben Gyergyószentmiklóst találjuk, ahol egyetlen közkút sem működött, a vizet a Békény-patakból szereztek be.⁹ A korszak végére az ország városainak mindössze 31%-a rendelkezett modern vízművel és vízvezetékkel.¹⁰

⁷ Fleisz János: Nagyvárad urbanizációjának jellegzetességei a századelőn (1900–1914). In Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.): *Urbanizáció a dualizmus korában. Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 1999, 122. o.; Thirring Gusztáv: i. m. 431–433. o.; Schustler József: Városok vízellátása és csatornázása az ezredéves országos kiállításon II. *Magyar Mérnök és Építész Egylet* (a továbbiakban MMÉE), 1897. 2. sz, 86. o.

⁸ *Magyarország városainak háztartása az 1910. évben* i. m. 34–35. o.

⁹ Thirring Gusztáv: i. m. 431. o.

¹⁰ Melega Miklós: *A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában*. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2012, 23. o.

2. táblázat. Vízművel nem rendelkező törvényhatósági városok 1908-ban¹¹

Város	Vízszerezés módja
Székesfehérvár	Közkút
Baja	Közkút, artézi kút
Szabadka	Közkút
Újvidék	Közkút
Zombor	Közkút, artézi kút
Hódmezővásárhely	Artézi közkutak
Kecskemét	Közkút, artézi kút
Miskolc	Közkút
Debrecen	Közkút, artézi kút
Szatmárnémeti	Közkút
Temesvár	Közkút
Versec	Nincsenek adatok
Pancsova	Közkút, artézi kút

Már a korabeliek számára is eléggé köztudott volt, hogy egy város közegészségügyi problémáira csak a vízvezeték és csatornahálózat együttese jelenthet megoldást.¹² Éhen Gyula, Szombathely polgármesterének 1897-ben megjelent *A modern város* című kötetében a következőket olvashatjuk: „Csatornázás és vízvezeték olyan, mint a siámi ikrek. Nem lehet őket szétválasztani. Vagy ha szétválasztjuk, különválásukban elsatnyul mind a kettő, egyik fél sem felel meg teljesen céljának.”¹³ Ennek ellenére Magyarországon sokkal több vízmű volt építés alatt, mint csatorna, vagyis a tiszta ivóvíz iránt nagyobb igény mutatkozott, mint a szennyvizet elvezető csatornarendszer iránt. Pedig egyes elemzések szerint épp a csatornázás hiánya volt az oka annak, hogy a városok talajvize megfertőződött és ezáltal szükségessé vált a vízvezetékek kiépítése.¹⁴

Az első betonból készült csatornát Pesten és Budán létesítették 1870-ben, de a korszerűbb, úsztató típusú csatornarendszer csak az 1890-es években létesült. Ugyancsak ezekben az években kapott csatornát Kolozsvár, Arad, Besztercebánya, Fiume, Szeged és Szombathely.¹⁵ A városok többsége elsősorban a központi területek csatornázására koncentrált, a külvárosi részek egyelőre háttérbe szorultak. Emögött elsősorban pénzügyi és gyakorlati okok húzódtak, ugyanis a gyéren lakott peremterületeken nem volt akkora szükség a korszerű csatornarendszerre, mint a nagyobb lakossággal és népsűrűséggel

¹¹ Thirring Gusztáv: i. m. 431. o.

¹² Schustler József: Városok vízellátása és csatornázása az ezredéves országos kiállításon I. MMÉE, 1897. 1. sz, 17. o.

¹³ Éhen Gyula: *A modern város*. Szombathely, 1897, 77. o.

¹⁴ Schustler József: i. m. I, 17. o.

¹⁵ Melega Miklós: i. m. 24. o.

rendelkező központi városrészben. De amennyiben a kültelki részekre kiterjesztették volna a korszerű csatornavezetéseket, az közegészségügyi szempontból nem feltétlenül eredményezett volna előrelépést. Magyarországon a legtöbb városban az úsztató típusú csatornarendszert használták,¹⁶ ám ez csak akkor volt hatékony, ha az adott terület magas vízfogyasztással bírt, és ezáltal a csatornában felhalmozódó szenny folyamatosan kiürülhetett. Ott viszont, ahol alacsony volt a vízfogyasztás, nagy mennyiségű szerves anyag maradt vissza, ez pedig szennyeződéshez, valamint mérgesgáz felszabadulásához vezetett (Budapesten emiatt is több csatornatisztító életét veszítette).¹⁷ Ennélfogva a legtöbb városi önkormányzat számára főképp a vízvezetékkel rendelkező magasabb népsűrűségű városrészekre érte meg csatornarendszert építtetni.¹⁸

1908-ra mindössze három városnak (Budapestnek, Pozsonynak, Selmecbányának) sikerült olyan csatornát létesíteni, mely az egész város területére kiterjedt, és mind az ürülék, mind a szennyvíz levezetésére alkalmas volt. Négy város (Kolozsvár, Arad, Kassa és Győr) esetében az ürüléket részben a csatorna, részben kihordás révén távolították el, tehát itt csak a központi részek csatornázását oldották meg. Az erdélyi városok közül (Kolozsvárt leszámítva) egyetlen település sem rendelkezett egységesített (azaz az ürülék és a szennyvíz elvezetésére egyaránt alkalmas) csatornával. A felhalmozódó ürüléket továbbra is kihordás révén távolították el.¹⁹ A 19. század első felében maguk a lakók gondoskodtak erről, ám a század végére egyes városokban ezt a feladatot a városi gyeptes-terek vették át.²⁰

A legtöbb város csatornája csupán a szennyvíz és a csapadékvíz levezetését biztosította. Ugyanakkor közegészségügyi szempontból nem volt mindegy, hogy a csatorna fedett vagy nyílt, illetve burkolt vagy burkolatlan volt. A burkolatlan és nyílt csatornák, magyarán az árkok, sáncok egészségügyileg sokkalta nagyobb veszélyt jelentettek, mivel az ezekben felgyűlt szennyvíz könnyedén megfertőzhette a talajvizet, továbbá a szennyvizek lefolyása nem mindig volt biztosított, így azok gyakran megposhadtak, bűzleni kezdtek. Nagyobb áradásokkor viszont a sáncok tartalma kiömlött az utcákra vagy a háztartások udvaraira. Tehát a megoldást a zárt és állandóan öblíthető, vészkiömlővel ellátott korszerű csatornák képezték. És itt főleg a korszerűn volt a hangsúly, ugyanis Pesten már

¹⁶ Ez alól kivétel Arad, ahol az ún. Schone-féle csatornarendszert építették ki. In Barcza Károly: A Schone féle városi csatornázórendszer. *MMÉE*, 1893. 10. sz. 337–342. o.

¹⁷ Uo. 338. o.

¹⁸ Barcza Károly 1891-es jelentéséből tudjuk, hogy a szakértők Kolozsvár esetében is ezt javasolták. Barcza Károly tb. kulturfőmérnök részletes jelentése az 1891-dik évi működéséről. *Vízügyi Közlemények*, 1892. 5. sz. 162. o.

¹⁹ Thirring Gusztáv: i. m. 429–430. o.

²⁰ Deáky Zita: Közegészségünk misériái – köztisztasági kérdések Magyarországon a 19. század végén. In Juhász Katalin (szerk.): *Tiszta sorok – Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról*. Budapest, 2009, 77. o.; Melega Miklós: i. m. 260. o.

a reformkorban léteztek fedett csatornák, ám ezek annyira kezdetleges rendszerek voltak, hogy a Duna magas vízállásánál a csatornákon keresztül az összes szennyvíz visszafolyt.²¹

3. táblázat. Az ürülék eltávolításának módja törvényhatóságokként 1908-ban²²

Város	Az eltávolítás módja
Selmechánya	Csatorna által
Pozsony	Csatorna által
Pécs	Kihordás által és trágyaként értékesítve
Székesfehérvár	Kihordás által és trágyaként értékesítve
Győr	Csatorna és kihordás által
Komárom	Kihordás által
Sopron	Kihordás által és trágyaként értékesítve
Baja	Kihordás által és trágyaként értékesítve
Szabadka	Mezőgazdasági célra értékesítik, és kihordás által
Újvidék	Kihordás által
Zombor	Kihordás által
Hódmezővásárhely	Kihordás által és trágyaként értékesítve
Szeged	Kihordás által és trágyaként értékesítve
Budapest	Csatorna által
Kecskemét	Kihordás által és trágyaként értékesítve
Kassa	Csatorna és kihordás által
Miskolc	Kihordás által és trágyaként értékesítve
Nagyvárad	Kihordás által
Debrecen	Kihordás által és trágyaként értékesítve
Szatmárnémeti	Kihordás által
Arad	Csatorna és kihordás által
Temesvár	Kihordás által
Versec	Kihordás által
Pancsova	Kihordás által
Kolozsvár	Csatorna és kihordás által
Marosvásárhely	Kihordás által és trágyaként értékesítve

A korszak végére a legtöbb városban (56) a csatornarendszer mind a szennyvíz, mind a csapadékvíz elvezetésére alkalmas volt, 23 város esetében pedig a szennyvízen és csapadékvízen túl a talajvizek levezetését is biztosította. 1910-re a rendezett tanácsú városok háromnegyede (83) és szinte az összes törvényhatósági város rendelkezett a csatorna-

²¹ Fónagy Zoltán: „Utcái és házi szemét, canalis ürülék” – Történetek a köztisztaságról 2. rész. *Mindennapok története*, 2016. március 18. https://mindennapoktortenete.blog.hu/2016/03/18/tortenetek_a_koztisztasagrol_2_resz (Utolsó letöltés: 2020. április 22.)

²² Thirring Gusztáv: i. m. 429. o.

rendszerek valamelyik típusával.²³ Mindazonáltal az egész várost behálózó, modern vezetéke csupán a városok 13%-ának volt.²⁴

Kolozsvár víz- és csatornahálózatának kiépítése

Előzmények

Az erdélyi Főkormányshéket (Guberniumot) 1790-ben helyezték Kolozsvárra, aminek következtében a város Erdély legfontosabb adminisztratív központjává vált. Ennek megfelelően Kolozsvár hírneve és presztízse is emelkedett. A funkció megszerzése hivatalnokok, magasrangú tisztségviselők és arisztokrata családok beköltözését vonta maga után,²⁵ akik igényesebb és tisztább környezetre vágytak. A város azonban ekkortájt nem rendelkezett egy részletesen kidolgozott köztisztasági szabállyal, továbbá a tisztántartás végett hozott kevés rendeletet sem tartották be mindig megfelelően. Emiatt Kolozsvár utcáin sokszor halmokban állt a szemét és a trágya.²⁶ Itt ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy ekkoriban számos más erdélyi városban hasonló köztisztasági viszonyok uralkodtak, annyi különbséggel, hogy bizonyos településeken a higiéniai gondok nagyobb, míg máshol kisebb mértékben jelentkeztek. De az alapproblémák mindenhol ugyanazok voltak, tehát ebből a szempontból Kolozsvár nem számított egyedi esetnek. Mátyus István vármegyei főorvos 1787-ben megjelent könyvében beszámolt néhány erdélyi város köztisztasági helyzetéről, és a kolozsvárihoz hasonló állapotokról írt.²⁷

A Főkormányshék 1791-ben, 1793-ban és 1800-ban is lépéseket tett Kolozsvár rendezésére, a köztisztasági körülmények javítására. Jakab Elek, Kolozsvár történetírója szerint az intézkedések „szebb építkezést, az utcák és terek kikövezését, a főtér megtisztítását” vonták maguk után. Ám a tervbe vett vízvezeték a magas költségek miatt nem sikerült megépíteni, így a belváros vízellátása megoldatlan maradt. Az ebből származó problémák az 1831-es kolerajárvány idején mutatkoztak meg. Ekkor Pataki Mihály, Kolozsvár bírójának újfent napirendre tűzte a vízellátás kérdését.²⁸ A vízszerezést elsősorban artézi kutak fúrása révén kívánták biztosítani, korszerű vízvezetékekről nem esett szó. Feltehetően itt is a pénzhiány képezte a fő akadályt.

A vízvezeték kérdésével a következő évtizedek során sem foglalkoztak. Ehhez azonban hozzátartozik, hogy az 1848-49-es forradalom idején és a neoabszolutizmus korában Ko-

²³ Magyarország városainak háztartása az 1910. évben i. m. 34–35. o.

²⁴ Melega Miklós: i. m. 24. o.

²⁵ Egyed Ákos: Kolozsvár vonzáskörzete a XIX. században. *Korunk*, 1982. 4. sz. 281. o.

²⁶ Jakab Elek: *Kolozsvár története* III. Budapest, 1888, 617. o.

²⁷ Mátyus István: *Ó és Új diatetica az az: az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyógygatására, Istentől adatatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámolása*. Pozsony, 1787, 273. o.

²⁸ Jakab Elek: i. m. 612–613; 617–618; 670; 672–673; 898. o.

lozsvár jelentős anyagi károkat szenvedett, továbbá elvesztette közigazgatási szerepkörét.²⁹ Ennélfogva a nagyobb költségvetésű fejlesztések háttérbe szorultak. Valószínűleg emiatt bukhatott el Kagerbauer Antal építésmérnök 1858-ban készített víz- és csatornavezetési tervzete is.³⁰ Kagerbauer a modern vízellátó és szennyvízelvezető rendszerek létesítését az új építkezési rendszabályzat miatt tartotta szükségszerűnek. Kiszámolta, hogy a rendelet árnyékszékeket, kutakat, emésztőgödröket és a szennyvízelvezetést érintő paragrafusai olyan módosításokat követelnek, melyek nagyon magas költségekkel járnak. Ebből kifolyólag arra a következtetésre jutott, hogy a városnak hosszú távon jobban megérné, ha ezt az összeget egy vízvezeték és csatornahálózat építtetésére fordítaná. Mindkét hálózat esetében szót ejtett a kényelmi, szépeészeti, biztonsági és köztisztasági előnyökről, ám ezeket nem részletezte. Tervezetének lényegét a pénzügyi szempontok adták.

A városvezetés Kagerbauer minden igyekezete ellenére nem vette napirendre a vízvezeték kiépítését célzó tervezetét. A város kedvezőtlen pénzügyi helyzete nem tette lehetővé egy ekkora beruházás finanszírozását, emellett Kolozsvár vezetői gyaníthatóan ódzkodtak a költségvetés megterhelésének gondolatától.³¹

Kincses város, piszkos város

Az 1870-es évek elején súlyos kolerajárvány tizedelte Kolozsvár lakosságát, ezért a korszerű vízellátás témája újra aktuálissá vált. A vízvezeték kiépítésének egyik legelszántabb képviselője, Salamon József orvos több ízben próbálta felhívni a városi tanács figyelmét a vízvezeték kiépítésének fontosságára. Írásaiban a vízellátás és a csatornarendszer szükségességéről, valamint a higiéniai problémákról értekezett.³² Mindezek hatására a település előjárói egy vízvezeték építését vették tervbe, de Kolozsvár kedvezőtlen pénzügyi helyzete – amit az 1873-as tűzsdekrach tovább súlyosbított – nem tette lehetővé ennek kivitelezését.³³ Ettől kezdődően azonban a köztisztasági infrastruktúra iránti igény egy-

²⁹ Egyed Ákos: A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede. In Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): *Kőfallal, sárpalánkkal. Várostörténeti tanulmányok.* (Rendi társadalom – Polgári társadalom 7.) Hajnal István Kör – Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997, 90. o.

³⁰ Kagerbauer Antal: *Kolozsvár városa vízerejét, vízvezetését, kövezetét, kanálisátioját s a többi rendező terve.* Kolozsvár, 1858, 1–28. o.

³¹ Az ilyen jellegű infrastrukturális fejlesztések nemcsak az erdélyi városok számára jelentettek hatalmas pénzügyi kihívást. A 19. század első felében a franciaországi városok esetében épp olyan nagy teherteretnek bizonyult a vízvezeték önkormányzati kivitelezése, mint Erdélyben. Ám mivel (intenzív iparosodás miatt) a francia városoknak nagyobb szükségük volt a vízvezeték kiépítésére, ezért a városvezetők különféle pénzszervezési megoldásokhoz folyamodtak, melyek révén többé-kevésbé sikerült megoldani a településük vízellátását. Guillerme, André: *The Genesis of Water Supply Distribution and Sewerage Systems in France, 1800–1850.* In Tarr, Joel A. – Dupuy, Gabriel (szerk.): *Technology and the Rise of the Networked City in Europe and America.* Philadelphia, 1988, 93. o.

³² *Ellenzék*, 1887. augusztus 12; *Kolozsvár*, 1894. január 30.

³³ Simon Elek: *Visszatekintés Kolozsvár sz. kir. törvényhatóságának hat évi önkormányzati közigazgatására 1874–79.* Kolozsvár, 1880, 10–12. o.; *Magyar Polgár*, 1874. október 10.

Kolozsvár belvárosa 1840 körül

re hangsúlyosabban jelent meg a kolozsváriak körében. A szemléletváltásban – a kolera mellett – ugyancsak fontos szerepet játszhatott az 1872-ben alapított tudományegyetem orvosi tanszéke,³⁴ a Nyugat-Európából kiinduló közegészségügyi mozgalom (*sanitary movement*), az egészségtan fejlődése, valamint a helyi sajtóban folytatott széleskörű tájékoztató akció.

A vízvezeték és a csatornahálózat kiépítését követelő hangok leginkább az 1880-as években erősödtek fel. Ennek egyik oka, hogy Kolozsvár köztisztasági és közegészségügyi helyzete egyre tarthatatlanabbá vált. Ez részben a népesség intenzív gyarapodásához köthető. A dualizmus első harminc éve alatt Kolozsvár lakossága 75%-kal emelkedett. A regionális centrumok közül csak Zágráb produkált nagyobb népességyarapodást.³⁵ A gyors szaporulat azonban súlyos lakhatási válságot okozott: „A törzslakosság szaporodik, a vidék mind nagyobb arányokban özönlik be. Elsősorban mindenki lakás után kiált...”³⁶ Az egyik legrosszabb helyzetben a belváros melletti nyomortelep (Sáncalja) volt. A nagyrészt a társadalom peremére szorult napszámosok, cselédek által lakott városrész mindenféle tervezés nélkül, teljesen organikusan alakult, és még a legalapvetőbb köztisztasági feltételeknek is híján volt.³⁷ A Pata utcában, a Kül-Monostor utca és a Sétatér közötti „putritelen”,³⁸ valamint a hidelvei, kétvízközi kerületekben is igencsak rossz állapotok uralkodtak. A város közegészségügyi bizottságának jelentése, melyet kivonatossan a sajtó-

³⁴ A kolozsvári orvos-természettudományi társulat szerint sokat javítana Kolozsvár közegészségügyi viszonyain egy vízvezeték és csatornarendszer. *Magyar Polgár*, 1877. április 27.

³⁵ Beluszky Pál: A polgárosodás törekeny váza – Városhálózatunk a századfordulón. *Tér és Társadalom*, 1990. 3–4. sz, 22. o.

³⁶ Idézi Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede* i. m. 97. o.

³⁷ Filep Gyula: *A kolozsvári munkáslakásokról*. Kolozsvár, 1902, 6–8. o.

³⁸ Mindkét utca rendezetlensége az ellenőrizetlen építkezések következménye, ami elsősorban a hatóságok felelősségét terhelte. Kőváry László: *Kolozsvár köztisztasági és közegészségügyi mozgalmai és kívánalmai*. Kolozsvár, 1892, 14. o.

ban is közöltek,³⁹ részletesen beszámol a város lakhatási és közegészségügyi helyzetéről. Ezek szerint a kétvízközi és a hidelvei kerületben volt a legmagasabb az egy szobára esők száma (egy szoba/3–3,2 fő). Az itteni földszintes házak többségének rendkívül alacsony volt a beltere. A szobák kicsik és sötétek, a falak pedig állandóan nedvesek voltak. Télen az egész család egyetlen szobába zsúfolódott össze.⁴⁰ Salamon József kolozsvári orvos a hidelvei kerülethez tartozó Kajántó utcát vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy az itteni házak körül „az esővíznek nincs lefolyása, hanem az minden alkalommal megárad, ott vesztegel, megbűzshodik s csak a nap melege által elpárologtatva lassan enyészik el, hátrahagyván mindig a rothadó szerves anyagokat”. Emiatt a lakások padlózata elázik, a falak benedvesednek, és „valóságos fészkei, tenyésztői lesznek a váltóláznak, a typhusnak és különösen a kisdedecknél a görvélynek”.⁴¹ Ebben a kerületben mérték a legnagyobb halálozási arányt is. A halálesetek majdnem felét a járványos betegségek okozták. Ezzel szemben a vagyonosabb polgárok által lakott belvárosban volt a legkisebb a halandóság, és itt a járványok is csak nagyon kevés halálesetért feleltek.⁴²

Mindezek mellett további problémát jelentett, hogy városszerte megsokasodtak a pócegödrök, a trágyadombok, illetve egyre nehezebbé vált az ürülék kihordása. A lakosság által termelt összes ürülék csupán egynegyedrésze került elszállításra.⁴³ Vegytani elemzések kimutatták, hogy az 1880-as évekre már szinte az összes közkút tartalmazott valamilyen egészségre káros anyagot.⁴⁴ Fabinyi Rudolf vegyész-mérnök szerint egyes „kutak csaknem kivétel nélkül szemétdombok és ürszékek közvetlen szomszédságában vannak s vizük sárgás színű és undort gerjesztő a szaguk”.⁴⁵ Ilyen volt például a Talpas kút, „mely – miként a helyszínrajz mutatja – köröskörül szemétdombokkal és nagy emésztőgödrökkel van körülveve”.⁴⁶ Tehát a szennyezés fő okát az árnyékszékek és a pócegödrök szabálytalan építése képezte, melyeket semmilyen falazással nem vettek körbe, így az oda bekerülő ürülék átszivárgott a kutakba.⁴⁷ „Vajon ha gödreink cementiroztatását keresztül vittük volna, a kiürítettetésre gondunk lett volna, meg volna-e talajunk mai fertőzöttsége?”⁴⁸ – tette fel a kérdést évekkel később Kőváry. Idővel a Kis-Szamos vize is, melyet

³⁹ A közegészségügyi jelentést a *Magyar Polgár* 1883. augusztus 10, 11. és 12. számaiban közöltek. A jelentés készítői: Genersich Antal orvos, egyetemi tanár, Szombathelyi Gusztáv városi főorvos, Mihály László városi orvos, Weress Lajos városi orvos, Bartha János városi orvos.

⁴⁰ *Magyar Polgár*, 1883. augusztus 11.

⁴¹ Salamon József: *Kolozsvár népesedésének akadályai és javaslatok ezek elhárítására*. Kolozsvár, 1880, 23. o.

⁴² *Magyar Polgár*, 1883. augusztus 10.

⁴³ Fabinyi Rudolf: *A vízről, levegőről, talajról, különös tekintettel Kolozsvár egészségügyi viszonyaira*. Kolozsvár, 1882, 47. o.

⁴⁴ S. Pataky Leó: *Kolozsvár közegészségügye*. Kolozsvár, 1893, 1. o.; *Magyar Polgár*, 1881. március 18; *Magyar Polgár*, 1881. március 20.

⁴⁵ Fabinyi Rudolf: i. m. 41. o.

⁴⁶ Uo. 48. o.

⁴⁷ Salamon József: i. m. 23. o.

⁴⁸ Kőváry László: i. m. 38. o.

régebben ivásra használtak, szennyezetté vált. A szennyeződést ugyancsak az árnyékszékek okozták.⁴⁹ A Szamos, mely gyakorlatilag a szegényebb lakosság egyik legfontosabb vízszerező helye volt, szintén problémásnak bizonyult: „A Szamos ugyan igen jó ivóvizet szolgáltatna, ha az egész város utcai piszka, továbbá az országos és a katonai kórházakból eredő minden mocskok, továbbá az árnyékszékek kettős sorával megrakott bűzös árkok beömlése és azáltal is el nem rondíttatnék, hogy több árnyékszék, és a vágóhíd is reá van építve s a tímárok is abban áztatják feldolgozni való nyers bőreiket.”⁵⁰ Noha a Szamos bő vize többnyire semlegesítette az oda bekerült emberi és állati hulladékot, mégsem tartották biztonságosnak. Mindemellett a folyó alsó felében, mely leginkább ki volt téve a szennyeződésnek, helyezkedett el a város két legszegényebb kerülete. Az eseményeket közelebbről figyelő Kugler Mihály városi főmérnök nem véletlenül írta a következőket: „Legyünk készek itt is, ha egy pusztító járvány készülne letarolni életeinket, melyeket étellel, karddal megvédeni nem lehet; és így ha ezt kétségbe nem vonjuk, eljutottunk oda, hogy kimondhassuk, miszerint Kolozsvárt vízvezeték kell, kell minden áron, bármily áldozattal.”⁵¹

Kolozsvár belvárosa és annak környéke viszonylag rendezettebb volt, ám a helyzet itt sem tűnt kielégítőnek. A központi kerület tele volt disznóólakkal, tehénistállókcal, az állatok trágyája a háztartások udvarain halmozódott, az utakat, járdákat nem takarították rendszeresen, a szennyvíz az utcák melletti árkokban, sáncokban poshadt, ezek nyaranta erős bűzt árasztottak, valamint gyors párolgásnak indultak.⁵² Különösen ez utóbbinak volt félelemkeltő hatása, ugyanis ekkoriban még erősen hittek a miazmaelméletben, mely szerint a betegségeket – főleg a kolerát – a szenny, az ürülék és a hulladék kipárolgása terjeszti.⁵³ A miazmaelmélet 1884-ben dőlt meg, amikor Robert Koch „újra”⁵⁴ felfedezte a kolera bacilusát, és ezáltal pontosan meg tudta határozni, hogy a betegséget mi terjeszti – a kipárolgás nem volt az okok között, ám ennek tudatosulásához még sok évnek kellett eltelnie.

⁴⁹ Uo. 25. o.

⁵⁰ *Magyar Polgár*, 1883. augusztus 10.

⁵¹ *Magyar Polgár*, 1881. március 20.

⁵² Kőváry László: i. m. 8. o.; *Magyar Polgár*, 1881. március 18; *Magyar Polgár*, 1881. március 20; *Magyar Polgár*, 1881. március 23; *Ellenzék*, 1882. február 1; *Ellenzék*, 1882. február 18; *Ellenzék*, 1882. május 2. A város köztisztasági problémáiról bővebben lásd az *Ellenzék* 1882. június 10, 12–17, 19–23, 26–27. számaiban közölt cikksorozatot.

⁵³ A járványok megakadályozását illetően Max Pettenkofer (a modern higiénia megteremtője) a különféle megelőző intézkedéseket tartotta a leghatékonyabb módszernek, ami a talaj kiszárítását, a hulladék elszállítását és a tiszta víz állandó biztosítását jelentette. Pettenkofer ez ügyben az önkormányzatok beavatkozását sürgette, ami ugyan eltért a korabeli várospolitikát meghatározó liberális szemlélettől, ám az intervenció épp a gazdasági élet zavartalan működését volt hivatott biztosítani, így a városok fokozatosan egyre nagyobb szerepet vállaltak a köztisztaság területén. Sipos András: i. m. 207. o.

⁵⁴ Elsőként Filippo Pacini olasz mikrobiológusnak sikerült azonosítani a kolera bacilusát (*Vibrio cholerae*) 1854-ben, ezzel gyakorlatilag megcáfolva a miazma elméletét, felfedezését azonban nem vették komolyan.

Köztisztasági szabályrendelet hiányában bizonyos problémák városszerte jelen voltak: „a moslékot minden háztól a kapu elébe az utcára, közvetlen a járda mellé öntik ki, mely nyáron ott rohad és bűzös, télen jégdombbá alakul, tavasszal undorító tócsákká málk szét, mindmegannyi renyhe conservatoraivá az állati és növényi anyagok veszélyes rothadási terményeinek.”⁵⁵ A kezdetleges árkok, sáncok nagyobb víznyomás hiányában nem tudták elmosni az odaöntött szennyet. „Utcáink [...] medreiben nem csörgedeznek végig a tiszta, üde [...] patakok, mint szorgalmas, fürge tovaszállítói minden koronként meggyűlt és ott veszteglő piszoknak, mely bántja a szép érzéket, bántja szagló- és légző szerveinket, megmérgezi a lelket és testet egyaránt.”⁵⁶

Kolozsvár kezdetleges csatornáit bizonyos utcákban eleve rosszul létesítették: „A csatornák a legrosszabb módon vannak építve: gömbölyű kavics-kövekből, melyek közt igen sok kisebb-nagyobb gödrök maradnak: ezekben az ételmaradékokat tartalmazó víz megáll, ott pang és bűzhödik, míg vagy egy zápor elmossa, vagy a főbb utcákon a hetenkénti seprés alkalmával fölsepertetik a burkolatra, hol aztán megszárad s por alakban terjed el.”⁵⁷ Sok problémát okoztak az esés nélküli csatornák. Ezek ugyanis nem tudták hatékonyan elvezetni se a csapadék-, se a szennyvizet: „Itt az utcák egyik vagy mindkét oldalán vezetett árkoknak esése nincs, csak zápor alkalmával foly bennük csendesen a víz; de mihelyt a magasabb pontokról eredő rohamos víznyomás megszűnik, megáll, ott megzöldül, stb. míg-egy isménti zápor ismét elmossa. Ezenkívül minden esőzés után sok külvárosi utcában az egész, vagy fél utcát átfogó pocsoltyák keletkeznek, s azokban csak huzamosan tartó száraz, meleg időjárás után lehet sár nélkül járni.”⁵⁸

Az egyre súlyosbodó higiéniai helyzet megkövetelte a városvezetés beavatkozását. Ennek eredményeként 1881 végén kiadtak egy köztisztasági⁵⁹ szabályrendeletet, amely legalapvetőbb higiéniai intézkedéseket taglalta, és elemi dolgokra hívta fel a kolozsváriak figyelmét, például ügyeljenek, hogy a trágyalé az útra vagy a szomszéd telkére ne folyjon át; a pöcegödröket rendszeresen takarítsák ki; a trágyát, hulladékot szállító szekereket deszkával vegyék körbe; az utcára moslékot vagy bármilyen egészségre káros folyadékot ne öntsenek. Emellett meghatározták, hogy hova kell szállítani a szemetet. A belvárosban volt egy erre kijelölt szeméttelakó, a külvárosiak számára elég volt, ha a szemetet a háztartásuktól és a szomszéd telkétől másfél méter távolságra helyezték el (ez valószínűleg a bel- és külváros népsűrűségével, illetve a beépített telkek zsúfoltságával volt összefüggés-

⁵⁵ Salamon József: i. m. 25. o.

⁵⁶ Uo. 25. o.

⁵⁷ *Magyar Polgár*, 1883. augusztus 11.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Magyarországon Pesten adták ki (1867) az első teljeskörű köztisztasági szabályrendeletet, melyben rendelkeztek a csatornák és a pöcegödrök tisztántartásáról, a szemétszállítás módjáról, valamint a hóeltakarítást és az állatok leölését is szabályokhoz kötötték. Umbrai Laura: *Így szemeteltek Budapesten. A hulladékgazdálkodás múltja a fővárosban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014, 17. o.

ben). A szabályrendelet egyik paragrafusa kitért a városi állattartásra is. Ebben kijelentik, hogy a belvárosban ezentúl tilos bivalyt tartani.⁶⁰

Az 1881-ben kiadott szabályrendelet láthatóan csak a legminimálisabb mértékben próbálta szabályozni a város köztisztaságát, ugyanakkor rámutat néhány érdekes dologra. Megfigyelhető, hogy viszonylag sok paragrafus foglalkozik az állati ürülék és hulladék elszállításával, tárolásával. Ez részben annak tulajdonítható, hogy Kolozsváron az állattartás továbbra is a mindennapok szerves részét képezte. Ez alól a belváros sem volt kivétel. Épp a szóban forgó szabályrendelet volt az első, amely eltiltotta a belvárosi lakosokat a bivalytartástól, de kizárólag csak attól. Sertésre, baromfira egyelőre nem vonatkozott tiltás. Sőt, ezek betiltása után is a belvárost több úgynevezett „protekciós” disznóól tarkította.⁶¹

A szenny, ürülék és hulladék felhalmozódásán túl a vízellátással kapcsolatban ugyan csak gondok adódtak.⁶² Vízzeték hiányában a forgalmasabb utakat nem tudták öntözni, így nyaranta hatalmas porfelhők borították be Kolozsvár utcáit, továbbá – főleg a belvárosban – rendre vízhiány lépett fel, emiatt a központban lakók számára egyre több problémát okozott a megfelelő minőségű és mennyiségű víz beszerzése.⁶³

A gazdaság élénkítője?

Bizonyos esetekben a vízvezeték és csatornahálózatot a gyáripárban érdekelt vállalkozók kedvéért kellett kiépíteni. Kolozsvárt illetően azonban nem beszélhetünk jelentősebb gyáriparról. Az 1860-as évek végén – az állami fenntartású dohánygyárat leszámítva – mindössze három kisebb jelentőségű gyár működött itt.⁶⁴ A város jókora lemaradását mutatja, hogy az Erdélyben és annak szűkebb szomszédságában 1867 és 1873 között alakult 34 ipari részvénytársaság közül egyiknek sem Kolozsvár volt a működési helye.⁶⁵ A hön áhított vasút megérkezése sem lendített sokat a gyáripár helyzetén, mindössze két új gyár megalakulását vonta maga után.⁶⁶ Mindazonáltal a kolozsvári gyárakban volt egy közös: kivétel nélkül mindegyik egy-egy természetes vízfolyás mellé települt, ami azt jelentette, hogy a termeléséhez – és minden egyébhez – a szükséges vízmennyiség biztosítva volt. Ennélfogva a teljes várost behálózó vízvezeték kiépítésében a gyártulajdonosok többsége nem volt érdekelt. Ugyan akadtak olyan üzemek, amelyek a Szamostól távolabb jöttek létre, és számukra va-

⁶⁰ Kolozsvár sz. kir. város szabályrendelete a közegészség, köztisztaság (...) tárgyában. Kolozsvár, 1881, 101–102. o.

⁶¹ S. Pataky Leó: i. m. 5. o.

⁶² Magyar Polgár, 1881. március 18; Magyar Polgár, 1881. március 20.

⁶³ Ellenzék, 1882. május 2.

⁶⁴ A gyáripár fejlődésének akadályairól lásd Fazakas László: A kolozsvári gyáripár fejlődését gátló tényezők a dualizmus korában. Erdélyi Krónika, 2020. május 29. <http://bit.ly/39fBhH> (Utolsó letöltés: 2020. december 1.)

⁶⁵ Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Kolozsvár, 2002, 223–224. o.

⁶⁶ Fazakas László: Ipar és infrastruktúra kapcsolata a dualizmus kori Kolozsváron. Erdélyi Múzeum, 2020. 1. sz, 101–102. o.

lóban fontos lett volna a vízvezeték,⁶⁷ de ezek messze nem rendelkeztek akkora befolyással, hogy a város miattuk egy több százezer forintra rúgó fejlesztésbe kezdjen.

Néhány kolozsvári szakember a víz- és csatornavezeték gazdasági jelentőségét ennek ellenére kiemeltnek tartotta. Salamon József az 1880-ban megjelentett munkájában arról elmélkedik, hogy a köztisztasági infrastruktúra létesítésével évi kétszáz embert, vagyis, ahogy ő fogalmaz: évi „200 felnőtt munkás egyént menthetnénk meg”. Azt is kiszámolta, hogy mindezzel „kétszázezer forinttal gazdagítanánk városunkat”.⁶⁸ Kugler Mihály főmérnök 1881-ben készített tervezete másfelől közelítette meg a víz- és csatornavezeték gazdasági jelentőségét.⁶⁹ Kugler úgy vélte, hogy amennyiben Kolozsváron kiépítenék a két közműhálózatot, akkor az növelné az ingatlanok értékét, felélénkítené az építkezési kedvet, valamint jelentős befektetéseket vonna maga után. Elképzelése szerint, ha megteremtik azokat a köztisztasági feltételeket, melyek megfelelnek a gazdagabb polgárok igényeinek, akkor azok szívesen költöznek a városba, építenek lakásokat, valamint – és ez a lényegesebb – a vagyonukat, tőkéjüket is magukkal hozzák. Pénzüket Kolozsváron költenék el, vagy itteni vállalkozásokba fektetnék, ez pedig nagymértékben segítené a város gazdaságát. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy egy ekkora infrastrukturális fejlesztés hatalmas pénzüsszgekbe kerülne. Ám úgy gondolta, erre is létezik megoldás, mely hosszú távon ugyancsak Kolozsvár gazdaságát erősítené. Kugler azt javasolta, hogy a vízvezeték és a csatornahálózat létesítését a helyi iparosokkal végeztessék, ezáltal a nekik fizetett bér a városban marad, emellett az adójuk egy része Kolozsvár kincstárába folya vissza: „Gondoljuk csak meg, hogy legalább fele a befektetendő milliónak megmaradna Kolozsvárt; mert napszámosok, fuvarosok, a technikai munkákkal összefüggő iparosok, úgymint: kőművesek, kovácsok, ácsok és a házi berendezéseknél asztalosok, lakatosok, bádigosok stb. legalább a fél-összeg értékéig bő kereseti forrást találnának e munkában.”⁷⁰ Noha azt nem lehet pontosan tudni, hogy Kugler Mihály írása mennyiben befolyásolta a városatyák döntéseit ez ügyben, a közgyűlés rövid időn belül napirendre tűzte a víz- és csatornavezeték bevezetésének kérdését, és versenytárgyalást hirdetett, melyre három cég jelentkezett. Végül azonban a város kedvezőtlen pénzügyi helyzetére hivatkozva, ezek egyikét sem fogadták el. „Szép, szép az a vízvezeték meg csatornázás; de ne nagyozoljunk, mert Kolozsvár kicsi város, Kolozsvár szegény város, és nem bírja meg a százazrekre, talán egy-két millió forintra terjedő kiadás terhét” – emlékszik vissza Salamon Antal tanácsos az akkori városvezetők takarékoskodó, költségkímélő szemléletmódjára.⁷¹

⁶⁷ Csupán Senn és Simonffy gépgyárosok elődjei követték el azt a hibát, hogy üzemeiket a Szamostól távolabb létesítették, így a gőzgépek működtetéséhez szükséges vizet a folyóból kellett szállíttatni. *Kolozsvári Kereskedelem és Iparkamara jelentése 1883-1884-1885.* Kolozsvár, 1886, 221. o.

⁶⁸ Salamon József: i. m. 35. o.

⁶⁹ *Magyar Polgár*, 1881. április 1.

⁷⁰ *Magyar Polgár*, 1881. április 1.

⁷¹ Idézi Ferenczi Szilárd: *Kolozsvár várospolitikája 1890–1914.* Doktori disszertáció, BBTE, Kolozsvár, 2018, 156. o.

Ugyanakkor a kolozsvári sajtó nem adta fel. Ellenzéki és kormánypárti lapok, sokszor egymással versengve, követelték a köztisztasági infrastruktúra létesítését. Mindeközben éberen figyelték más városok haladását, és amint tudomást szereztek egy-egy település e téren történő fejlődéséről, mély csalódottságuknak adtak hangot: „Kolozsvárt a vízvezeték létesítésében újólág Pozsony város előzte meg. A napokban tették ott le a vízvezetési alapokat.”⁷² Vagy csodálkozásukat fejezték ki: „Vízvezetékét és csatornázást, ami Kolozsvártt oly rég vajúdik, már a kicsi Szerbia kis fővárosa Belgrád is akarja létesíteni.”⁷³ A sajtó mellett a város prominens személyiségei, mérnökök, orvosok, egyetemi tanárok ragadtak tollat, és kisebb dolgozatokban, cikkekben fejtették ki, hogy miért szükséges a csatorna- és vízvezeték kiépítése.⁷⁴ Legtöbbjük köztisztasági szempontokkal indokolta azt.

A miniszter közbelép

1885-re úgy tűnt, hogy a vízvezeték és a csatornahálózat megvalósítása kudarcba fulladt, amikor a közoktatási miniszter leiratban értesítette Kolozsvárt, hogy az egyetemi intézetek számára egy kisebb vízvezeték létesítését rendelte el. Kolozsvár vezetői nem haboztak kihasználni az adódó lehetőséget, és feliratban kérvényezték a minisztériumot, hogy a tervezett vízvezetékét aszerint alakíttassa, hogy az a város számára is szolgáltasson bizonyos mennyiségű vizet.⁷⁵ A minisztériumi tervek szerint a város tulajdonában lévő területek ingyen átengedéséért cserébe az elkészülő vízmű napi 1000 akó vizet szolgáltatna a városnak. Ezt a városi közgyűlés elutasította, mivel úgy vélték, hogy nem képes elegendő vizet biztosítani a városnak.⁷⁶ Mellesleg a pénzügyi részével sem voltak elégedettek, ezért egy új javaslattal álltak elő, melyre a miniszter a következőt válaszolta: „Hajlandó vagyok teljesíteni a város közönségének ama kívánságát, hogy a vízmű létesítésére szükséges költségnek a szabad királyi várost terhelő részét az építés siettetése érdekében a vallás és közoktatási tárca előlegezze, föltéve természetesen, hogy az e címen tárcám folyó évi költség előirányzatában átfutó-tétel gyanánt beveendő költséget a törvényhozás engedélyezni fogja. Megjegyzem azonban, hogy miután e vízmű építési költségeit a törvényhozás eredetileg is törlesztési kölcsön alakjában engedélyezte s így a sz. kir. várost terhelő részét, is mint kölcsönt leszek kénytelen beszerezni s e kölcsön kamatait az állam

⁷² *Ellenzék*, 1884. augusztus 27.

⁷³ *Ellenzék*, 1884. november 5.

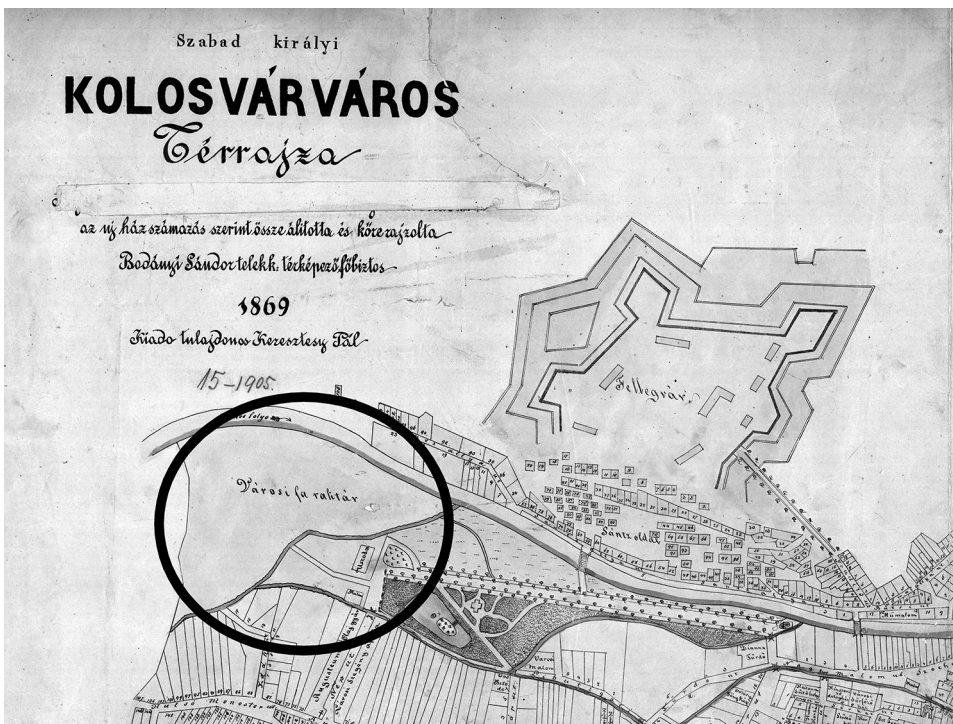
⁷⁴ A teljesség igénye nélkül: Salamon József orvos, S. Pataky Leó orvos, Fabinyi Rudolf egyetemi tanár, vegyészmérnök, Gamauf Vilmos tanár, mezőgazdasági szakember, Kugler Mihály városi főmérnök, Kőváry László történész, statisztikus.

⁷⁵ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (KmNL–Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj), 1. Fond, Kolozsvár törvényhatósági bizottsága. Közgyűlési jegyzőkönyvek, mikrofilmen (a továbbiakban: KmNL, F1. Kgy. jk.). 1885. 96–97. f.

⁷⁶ KmNL, F1. Kgy. jk. 1885. 139. f.

semmikép sem viselheti, az 5 százalékos kamat fizetésétől, a 12 évre felosztandó törlesztésen kívül, a sz. kir. város közönségét fel nem menthetem.”⁷⁷

Kolozsvár képviselői 1886. augusztus 13-án gyűltek össze, hogy megvitassák a vízvezeték költségtervezetét, és pontot tegyenek az ügy végére. A tárgyalások viszont nem úgy alakultak, ahogy azt remélték. A képviselők egy része továbbra sem volt hajlandó elfogadni a költségtervezetet. Döntésüket azzal indokolták, hogy a pénzügyi szakbizottság szerint ez nem kedvezne a város gazdasági helyzetének. A vízvezeték ügyében szavazást rendelték el, és 19 a 12 ellenében elutasították a költségeihez való hozzájárulást.⁷⁸ A közgyűlés ez ügyben tanúsított határozatlansága és közönye a minisztérium felháborodását váltotta ki, melynek következtében Trefort Ágoston elrendelte, hogy a városba tervezett Élet- és Egészségtani Intézet építési munkálatait azonnal függeszék fel. Végül a sarokba szorított képviselők október 15-re egy újabb közgyűlést hívtak össze, ahol kijelentették, hogy: „a városnak az egyetemhez fűződő kiváló szellemi és anyagi érdekei vannak...”, és ezt szem előtt tartva a vízvezeték kiépítése mellett döntöttek. A közös vízvezeték létesítéséhez a város 73 067 forinttal

A falerakodó és a Fásberek területe

⁷⁷ Ellenzék, 1886. július 5.

⁷⁸ KmNL, F1. Kgy. jk. 1886. 205–208. f.; Ellenzék, 1886. augusztus 14.

járult hozzá, melyet a minisztérium kölcsönözött 12 évre 5%-os kamattal.⁷⁹ 1887/1888-ra⁸⁰ sikeresen megépítették a vízművet, mely az úgynevezett Fásberekben kapott helyet. A vízmű az egyetem mellett a város két főutcáját és a Sétateret látta el vízzel.

Látható, hogy Kolozsvár első modern vízművének és vízvezetékének kiépítésében a Vallás- és Közoktatási Minisztérium játszotta a főszerepet. A tárgyalások sem a Minisztériummal, sem a közgyűlésen belül nem voltak zökkenőmentesek. A konfliktusok okát a vízvezeték költségei adták, és végül csak a Minisztérium erélyes fellépése következtében csillapodtak. A képviselők hosszas tétovázása jól mutatja, hogy Kolozsváron, ha akadtak is vízellátási problémák, azok rendezése érdekében nem kívántak nagyobb összegeket költeni. Erre utal az is, hogy a Minisztériummal közösen kiépített vízvezeték csupán egy részleges megoldásnak számított, amely gyakorlatilag sem a vízellátást, sem a higiéniai problémákat nem oldotta meg.

Az, hogy a városvezetők egyelőre megelégedtek ezzel, több mindenre vezethető vissza. Egyrészt a Minisztériummal megvalósított vízmű pénzügyileg nem jelentett akkora kockázatot. Nagyobb pótdadókat sem kellett kivetni, ezzel sikerült elkerülni egy politikai szempontból igen kényes és népszerűtlen intézkedést. Ugyanakkor az infrastrukturális beruházás által mégiscsak fenntarthatták annak látszatát, hogy a városvezetés tett Kolozsvár köztisztasága érdekében. Másrészt úgy gondolták, hogy a Fásberekből kiinduló vezetéket később kiterjesztik az egész város területére. Ebbéli szándékukat jelzi, hogy már a következő években pályázatot hirdettek, és tárgyalásokba kezdtek. És itt fontos kiemelni, hogy ezúttal a csatornavezeték létesítését is tervbe vették.

Ugyanakkor a vízvezeték kiterjesztése nem bizonyult sürgősnek, így nagyon lassan haladt előre. Ennek egyik oka, hogy a vízvezeték teljes kiépítése egy többszereplős folyamatként értelmezhető, melyben a háztulajdonosok, üzleti vállalkozások, az ipar, tűzbiztosító társaságok, az ingatlanosok stb. mind érdekelték voltak. Ezek a körök néha összefogva, máskor külön követelték a korszerű vízvezeték-hálózatot.⁸¹ Kolozsváron viszont nem mutatható ki ilyen többszereplős kooperáció a korszak első két évtizedét nézve, így többek között emiatt maradhatott el a vízvezeték azonnali kiterjesztése.

Változó idők

A következő évek gyors népességnövekedés, a higiéniai szempontok előtérbe kerülése, valamint a magasabb kényelmi szintet előirányzó lakásépítkezések és a vendéglátóipari egységek gyarapodása fokozta a vezetékes víz iránti igényeket. Ezek mellett tűzvédelmi

⁷⁹ KmNL, F1. Kgy. jk. 1886. 218–219. f.; *Magyar Polgár*, 1886. október 16; *Ellenzék*, 1886. október 16.

⁸⁰ Egyes forrásokban a vízmű kiépítésének dátuma 1887, máshol pedig 1888.

⁸¹ Tarr, Joel A.: *The Evolution of the Urban Infrastructure in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. In Hanson, Royce (szerk.): *Perspectives on Urban Infrastructure*. Washington D.C., 1984, 13. o.

Az 1876-os kolozsvári tűzvész

szempontból is rendkívül fontossá vált a korszerű vízellátás mihamarabbi megoldása. A kolozsváriakban még erősen élt az 1876-os tűzvész emléke. Annak során 88 ház égett le, és 167 család maradt fedél nélkül.⁸² Egy modern, tűzcsapokkal felszerelt vízvezeték révén mindenképp gyorsabban lehetett útját állni a tűz terjedésének. Kugler Mihály főmérnök szerint a vízvezeték – többek között – az értékek megóvásában játszana kulcsszerepet: „A természeti erők, ha emberi intézmények által ellen nem súlyoztatnak a pusztításban nem ismernek határt, egy város vízvezeték nélkül egy éjen át lehet a tűz áldozata, egy óra alatt millió érték veszhét el, mit egy pár százezer forinttal meg lehetett volna menteni.”⁸³ A város tűzvédelmi szabályrendeletét vizsgálva, érthető, hogy Kugler miért tartotta sürgősnek a vízvezeték kiépítését. A szabályrendelet ugyanis egy lassú és kevésbé hatékony tűzoltási módszer alkalmazását írta elő.⁸⁴ Ez a tűzoltási mechanizmus még a Minisztériummal közösen kiépített vízvezeték után sem változott. A városi tűzoltók továbbra is kénytelenek voltak a hagyományos módszerek szerint eljárni. Ennek oka, hogy a fásberki vízgyűjtő gyorsan

⁸² Simon Elek polgármester jelentése Kolozsvár sz. kir. város 1876. évi önkormányzati, igazgatási, anyagi és szellemi állapotáról. Kolozsvár, 1877, 30. o.

⁸³ Magyar Polgár, 1881. április 1.

⁸⁴ Ebben kihangsúlyozták, hogy minden háztartás köteles legalább kilenc vödörnyi vizet tárolni, amit szükség esetén azonnal a hatóságok rendelkezésére kell bocsátani. Kiemelték, hogy azok a háztartások, melyek kúttal vagy víztározóval vannak ellátva, kötelesek ezeket a tűzoltást végzők részére átengedni. Tűzrendészeti szabályrendelet. Kolozsvár, 1877, 8. o.

apadt, emiatt a vizet nem használhatták tűzoltásra. „Kolozsvárt minden tűznél vízhiány” volt – állapította meg a *Kolozsvár* napilap.⁸⁵ Ugyanakkor a vízvezeték bő víz esetén sem tudták volna tűzoltásra használni, mivel azokra nem szereltek elegendő tűzcsapot: „Hogy vízvezeték van, de azon nincs hidrán és ami van, azzal bajok vannak a tűznél, ez kritikán alóli botrányos állapot. A legsürgősebben intézkedni kell, hogy ezen az állapoton, melyért lekacag minket az ország, segítsenek.”⁸⁶ Kolozsváron leginkább a zsúfoltan beépített belváros volt rendkívül tűzveszélyes. Így azon vállalkozók körében, akik ide építkeztek, vagy itt nyitottak boltot, éttermet, egy esetleges tűz kialakulása képezte a legnagyobb félelmet.⁸⁷

A városvezetés 1889-ben döntött a fásberki vízgőyűjtőtelep kibővítéséről. Elsőként egy pályázatot hirdettek, melyre hárman jelentkeztek: a budapesti Schlick gyár, Knuth Károly gyáros és Schwarz Károly vállalkozó. A Schlick gyár és a Knuth-féle tervezetek szerint a vízvezeték az egész városra, míg a csatornát a város egyes részeire építenék ki. A Schwarz-féle tervek csupán a belváros vízellátására és szennyvízelvezetésére koncentráltak. Egy szakértői jelentés szerint kizárólag a Schlick- és a Knuth-féle tervezetek kivitelezése ajánlott, a Schwarzét komolytalannak és „szűk látókörűnek” vélte, ráadásul ez utóbbi közegészségügyi szempontból sem felelt meg. A jelentésből kiderül, hogy a városvezetés a szegényebb negyedek vízellátási gondjait sem hagyta figyelmen kívül, és több vízvezetéki közkút felállítását rendelte el.⁸⁸ Más volt a helyzet a csatornázással. Ezt egyelőre csak a belvárosban, illetve a külváros azon részein szándékozták kiépíteni, amelyek már fejlődésnek indultak. Ennek oka, hogy a külvárosban hiányoztak azok az igények és feltételek, melyek indokoltá, valamint lehetővé tették volna a korszerű csatorna kiépítését (ez az alacsony vízfogyasztással állhatott kapcsolatban). A városvezetők a Schlick tervét tartották a leginkább elfogadhatónak, ám a vállalatot további technikai kiegészítésekre szólították fel.⁸⁹

Ugyan Kolozsvár vezetése valóban elhatározta a fásberki vízvezeték kiterjesztését, valamint egy csatornahálózat kiépítését is tervbe vette, de – egyelőre tisztázatlan okok miatt – a munkálatok elkezdése évekig halasztódott, eközben a fásberki vízgőyűjtő vize folyamatosan apadt, továbbá a város higiéniai helyzete sem javult érdemben, ami kihatással volt a lakosság közegészségügyi viszonyaira.

Ha megnézzük a törvényhatósági városok halandósági adatait, akkor azt láthatjuk, hogy Kolozsváron nagyon nagy volt az 1000 főre eső elhalálozások száma. A törvényhatósággal rendelkező városok közül Kolozsvár a 22. helyet foglalta el. Még Budapest is ala-

⁸⁵ *Kolozsvár*, 1895. december 30.

⁸⁶ *Kolozsvár*, 1895. szeptember 10.

⁸⁷ 1895-ben vízhiány miatt majdnem a tűz martaléka lett a város egyik legrégebbi vendégfogadója, a híres Biasini-szálló. Szintén ebben az évben egy belvárosi üzlethelyiség azért égett le, mert a kikerkező tűzoltók számára nem állt rendelkezésre az oltáshoz szükséges vízmennyiség. *Kolozsvár*, 1895. augusztus 5; *Kolozsvár*, 1895. december 30.

⁸⁸ Tisztában voltak azzal, hogy a város szegényebb lakói a házi vízvezeték beszerelését és a vízdíjak költségeit nem tudják fedezni.

⁸⁹ Barcza Károly tb. kulturfőmérnök részletes jelentése ... i. m. 160–163. o.

csonyabb halandósági mutatókkal rendelkezett, mint Kolozsvár, és csupán Nagyvárad, Kassa és Pozsony volt rosszabb helyzetben. Korabeli szakértők és orvosok megfigyelései szerint a magas halálzási arány részben a víz- és csatornahálózat hiányával volt összefüggésben.⁹⁰

4. táblázat. A törvényhatósági városok halandósági adatai. 1881–1890 közötti átlag⁹¹

Sz.	Város	Ezer lélekre eső halálozás
1.	Sopron	26,2
2.	Hódmezővásárhely	26,8
3.	Budapest	29,1
4.	Baja	29,6
5.	Székesfehérvár	29,8
6.	Marosvásárhely	30,1
7.	Komárom	30,1
8.	Debrecen	30,3
9.	Zombor	30,6
10.	Pécs	30,9
11.	Újvidék	31,2
12.	Szeged	31,5
13.	Szatmárnémeti	31,9
14.	Pancsova	32,6
15.	Versec	32,8
16.	Arad	33,2
17.	Szabadka	33,5
18.	Győr	33,6
19.	Kecskemét	33,9
20.	Temesvár	34,2
21.	Selmecbánya	34,6
22.	Kolozsvár	34,8
23.	Nagyvárad	36,4
24.	Kassa	36,9
25.	Pozsony	38,1

A vízgyűjtő apadásának mérséklése érdekében 1891-ben a városvezetés egy új vízvezetési szabályrendelet elfogadásáról döntött. Ebben kihangsúlyozták, hogy bárki csatlakozhat a városi vízvezetékhez, viszont figyelembe kellett venni a Fásberek vízmennyiségét. Magyarán mindenkinek jogában állt kérvényezni a csatlakozást, ugyanakkor, ha a Fásberekben lévő vízmennyiség gyors fogyatkozásnak indult, vagy a csatlakozás körül

⁹⁰ Gamauf Vilmos, Salamon József, Fabinyi Rudolf szerint. *Magyar Polgár*, 1879. május 22; *Ellenzék*, 1881. február 15; *Ellenzék*, 1882. február 18.

⁹¹ *Közigazdasági és statisztikai évkönyv*. Budapest, 1894–1895, 157. o.

egyéb gondok akadtak, akkor a vízvezeték bevezetését felügyelő bizottság megtagadhatta az engedélyt. Természetesen a vízvezetékhez történő csatlakozás csak azon telkek és háztartások esetében jöhetett szóba, melyek előtt elhaladt a vezeték. A szabályrendelet egy másik fontos tétele szerint kizárólag a telek- és a háztulajdonosok kérvényezhették a vízvezetékhez történő csatlakozást, a házat vagy szobát bérlőknek ehhez nem volt jogsúlya. A vízvezeték bevezetése csakis az egész ház esetében volt igényelhető, külön lakrészek számára nem, a vízdíjat pedig a ház összes lakrésze után kellett fizetni.⁹² Ez főleg a bérházak tulajdonosai számára okozhatott bonyodalmakat, hiszen ezek bérlői eltérő jövedelemmel rendelkeztek. Ebből kifolyólag akadhattak olyanok, akik igényelték a vízvezeték, és olyanok is, akik nem tudták megengedni a vízdíjak kifizetését. Amennyiben a tulajdonos a vízvezeték bevezetése mellett döntött, az a lakbér emelkedését vonta maga után, így a bérlők kénytelenek voltak többet fizetni vagy kiköltözni. Márki Sándor történész, egyetemi tanár naplójában leírja, hogy miután a főbérlő fürdőszobával és vízárnyékszékkel látta el az általa bérelt lakást, a bérleti díját 150 forinttal drágította.⁹³ Ezt valószínűleg nem mindenki engedhette meg magának. Egy korábbi, 1883-as adat szerint egy átlagos kolozsvári hivatalnokcsalád „nem adhat szállásra többet 150, legföljebb 200 forintnál. Ez az egész osztály kénytelen ma vagy erejét meghaladó szállásbért fizetni, hogy csak némileg is kielégítő lakást kaphasson, vagy számba se vehető, félreeső, egészségtelen zugolyokban kínlódni”.⁹⁴

A szabályrendelet egy másik paragrafusa (9. §) egyértelműen kimondta, hogy a vízvezeték gyári célra nem használható.⁹⁵ A paragrafus egyelőre kevés jelentőséggel bírt, ugyanis Kolozsváron 1890-ben egyetlen egy olyan nagyipari vállalat sem volt, melynek működése igényelte volna a vízvezeték.

Halál a városban

Magyarországon 1892-ben felütötte a fejét a kolera. Látva a járvány rohamos terjedését, Kolozsvár városvezetése egy sor megelőző intézkedést hajtott végre. Kolerakórházat építettek, naponta fertőtlenítették a vasútállomásra érkező utasokat és azok poggyászait, valamint elhatározták, hogy a vízvezeték kiterjesztik a város főteréig.⁹⁶ Eközben Kőváry, ismerve a város vízellátási és higiéniai problémáit, kijelentette, hogy „[...] kerüljön a víz-

⁹² Szabályrendelet a kolozsvári vízvezetéknek magántelkekre való bevezetése és a vízdíjak tárgyában. Kolozsvár, 1891, 1–5. o.

⁹³ Gyarmati Zsolt: *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*. Komp-Press Kiadó – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2005, 207. o.

⁹⁴ *Magyar Polgár*, 1883. június 12.

⁹⁵ Szabályrendelet a kolozsvári vízvezetéknek magántelkekre való bevezetése és a vízdíjak tárgyában. Kolozsvár, 1891, 1–5. o.

⁹⁶ Ferenczi Szilárd: i. m. 159. o.; Kőváry László: i. m. 29. o.

vezeték bármibe, szükség van rá.”⁹⁷ A városi közgyűlés – Kőváry kijelentésétől függetlenül – elhatározta, hogy a vízvezeték kiterjesztik a város főteréig.⁹⁸ Noha erről nincsenek konkrét adatok, mégis az feltételezhető, hogy a vezeték kiterjesztésében nagy szerepet játszott a főter – „hol főuraink s gazdagabb embereink házai emelkednek...”⁹⁹ – lakossági-társadalmi háttere. Ezek mellett 1893 májusában egy új köztisztasági szabályrendeletet dolgoztak ki, melyben kihangsúlyozták, hogy a köztisztasági feladatok egy részét ezentúl a városi hatóságok intézik. Ezt azt jelentette, hogy az utcák, közterek, járdák takarításáról, valamint a hulladék (ebbe nem tartozott bele az állati eredetű hulladék, trágya, azt ugyanis továbbra is a háztulajdonos kellett elhordja) elszállításáról a város fog gondoskodni. A szabályrendelet pontjai azonban csak a város bizonyos részeire, többnyire a belvárosra és annak környékére vonatkoztak.¹⁰⁰

Kolozsvár, Sáncalja

A sebtében hozott intézkedések ellenére az 1893-ban végigsöprő kolerajárvány, a többi erdélyi városhoz viszonyítva, súlyosan érintette Kolozsvár lakosságát. Ha rápillantunk a Magyar Statisztikai Közlemények Kolozsvárra vonatkozó közegészségügyi kimutatására, akkor azt láthatjuk, hogy 1893-ban 128-an haltak meg a várost sújtó kolerajárvány következtében.

⁹⁷ Kőváry László: i. m. 30. o.

⁹⁸ Ferenczi Szilárd: i. m. 159. o.; Kőváry László: i. m. 29. o.

⁹⁹ Magyar Polgár, 1883. június 12.

¹⁰⁰ KmNL, F1. Kgy. jk. 1893. 41–42. f.

Az elhalálozottak száma önmagában nem jelent sokat, de ha ezt egybevetjük a környező vármegyékben és városokban elhalálozottak számával, akkor már jelentős különbségek figyelhetők meg. Például Marosvásárhelyen csupán egy kolerában elhunytat regisztráltak, az egész vármegyében pedig tizenegyet. Torda-Aranyos vármegyében ötvennégyet, Beszterce-Naszódban nyolcat, de még Kolozsvár saját megyéjén belül is csak hatvanegy halálozást jelentettek. Sőt, egész Erdélyben mindössze négyszázötvenhárman haltak bele a kolera általi fertőzésbe. Innen nézve a Kolozsváron regisztrált százhuszonnyolcas szám elképesztően magas, az Erdélyben elhalálozottak 28%-át adta. Kolozsváron az első kolerás megbetegedést 1893. július 21-én regisztrálták, az utolsót pedig október 30-án. Ez idő alatt kétszázkilencen fertőződtek meg, vagyis az akkori lakosság 0,58%-a. A kétszázkilenc regisztrált beteg közül százhuszonnyolc hunyt el, ami az összes fertőzött 61,24%-át tette ki. Tehát a betegek jóval több mint fele halt bele a kolera által okozott egészségügyi szövődményekbe. A járvány legkritikusabb hónapja az augusztus volt, ekkor a városban százötvenegyen betegedtek meg, és kilencvenegyen haltak meg.¹⁰¹

5. táblázat. Az 1893-as kolerában elhalálozottak száma Kolozsváron és a környék nagyvárosaiban¹⁰²

Sz.	Város	Elhunytak száma
1.	Kolozsvár	128
2.	Szatmárnémeti	54
3.	Marosvásárhely	1
4.	Arad	1
5.	Temesvár	0
6.	Nagyvárad	0

Kolozsvár társadalmát a kolera több szempontból is sokkolta. Egyrészt a járvány súlyossága, valamint a magas halálozási ráta okozott riadalmat. Csak augusztusban átlagosan napi három beteg hunyt el kolerában, de akadt olyan nap, amikor tizenkét halálos esetről számoltak be.¹⁰³ Másrészt Kolozsvár nimbusza is csorbát szenvedett. Gondoljuk csak végig: Kolozsváron 1872 óta az ország második legkiválóbb orvosi tanszéke működött, számos rangos orvosprofesszorral, akik 1876-ban létrehozták az Orvos-Természettudományi Társulatot, és egy tekintélyes orvosi szakfolyóiratot is indítottak. Mindezek mellett 1882-ben Vegytani Intézetet kapott a város, 1887-ben megalakult az Állami Vegyikísérleti Állomás, végül pedig ugyancsak ettől az évtől kezdve egy korszerű vízmű szolgáltatta a vizet. Igaz, hogy ez utóbbi csak a város egy kis részét látta el vízzel, ám jelen esetben nem ez számított, hanem annak ténye, hogy Kolozsvár (Erdélyben elsőként) vízművet kapott. Ez a haladást jelképezte, és mint megannyi korabeli tanulmány kimutatta, a vízvezetéknek jelentős sze-

¹⁰¹ Magyar Statisztikai Közlemények (a továbbiakban MSK) 1894. Budapest, 1895, 83–85. o.

¹⁰² Uo. 78. o.

¹⁰³ Pesti Hírlap, 1893. augusztus 26.

repe volt a kolerajárvány visszaszorításában.¹⁰⁴ Most ehhez képest Kolozsvár produkálta Erdélyben a legnagyobb halálozási számot, ráadásul a város korszerű vízvezetéke tiszta víz helyett heteken keresztül szennyezett vizet szállított.¹⁰⁵

Nem véletlen, hogy a járványt igyekeztek eltussolni. Első intézkedésként a kolerát át-keresztelték savós béllobnak,¹⁰⁶ továbbá a sajtón keresztül próbálták nyugtatni a lakosságot: „Savós béllobnak több esete fordult elő az utóbbi napokban Kolozsvárt. E betegség a nyári időszakban gyakran előfordul; azt a körülményt pedig, hogy sűrűbben merül fel e veszélyes betegség: a fölötte rendetlen időjárásnak kell tulajdonítani. Nyugtalanságra tehát nincs ok, azonban annál több oka van arra – a mit nem szűnünk eléggé ajánlani – hogy tisztaságra, mértékletes életre mindenkinek fő-főgondja legyen” – írják a *Kolozsvár* 1893. augusztus 8-ai számában.¹⁰⁷ A *Kolozsvár* napilap még akkor is savós béllobról írt, amikor az országos sajtóban már rég kolerajárványról cikkeztek.¹⁰⁸ Ám a közhangulatot csillapítani próbáló akció hatástalannak bizonyult, és a nyugtalanság csak tovább fokozódott, melynek eredményeképp egymást követték az incidensek, konfliktusok. Elsőként a külvárosi lakosság körében volt érezhető a feszültség, akik értetlenül álltak a kitört járvány előtt, és gyanakodva figyelték az új, „ismeretlen” betegség terjedését. A megbetegedések számának emelkedésével arányosan a bizalmatlanság is egyre növekedett, végül pedig odáig fajultak a dolgok, hogy a külvárosi lakosok egy része megtámadta a mentőegylet tagjait. A zavargások napokig folytatódtak, egyesek már a kórház lerombolására buzdították a tömeget, végül csupán a rendőrség közbeavatkozása révén sikerült a lázadás kitörését megállítani. Ezután a főorvos és a mentőegylet között is nézeteltérés adódott (az okokat egyelőre nem ismerjük), melyből kifolyólag az egylet felfüggesztette a tevékenységét, a betegszállítást pedig az orvosnövénydek vették át.¹⁰⁹ Egy augusztus 14-ei tudósításból kiderül, hogy minden köntőrfalazás ellenére a lakosság sejtette, hogy valójában a kolera és nem a „savós béllob” szedi áldozatait, továbbá arra is van utalás, hogy a betegség terjedésének hátterében a víz szennyezettsége állhatott.¹¹⁰ Ez utóbbit alátámasztja a járványbizottság által kiadott közlemény is, melyben kihangsúlyozták, hogy tilos a Szamosból vizet inni,¹¹¹ és kizárólag a vízvezeteki

¹⁰⁴ Persze csak akkor, ha a vízvezeték nem fertőzött vizet szállított. Asa Briggs egyik tanulmányában kimutatta, hogy Hamburgban sokan pont a vízvezeték miatt betegedtek meg. Ennek magyarázata, hogy a vízvezeték szennyezett vizet szállított, és mivel szűrőberendezések még nem voltak, a kolerának semmi nem állhatta útját. Briggs, Asa: *Cholera and Society in the Nineteenth Century. Past & Present*, 1961. 1. sz, 78. o.

¹⁰⁵ *Kolozsvár*, 1893. augusztus 28.

¹⁰⁶ KmNL, 42. Fond, Református anyakönyvek, 71/35.

¹⁰⁷ *Kolozsvár*, 1893. augusztus 8.

¹⁰⁸ *Kolozsvár*, 1893. augusztus 25; *Fővárosi Lapok*, 1893. augusztus 22; *Pesti Napló*, 1893. augusztus 22; *Pesti Hírlap*, 1893. augusztus 22; *Budapesti Hírlap*, 1893. augusztus 23.

¹⁰⁹ *Budapesti Hírlap*, 1893. augusztus 10; *Pesti Napló*, 1893. augusztus 14; *Kolozsvár*, 1893. augusztus 18.

¹¹⁰ *Budapesti Hírlap*, 1893. augusztus 14.

¹¹¹ A Közegészségügyi Intézet igazgatója, Rózsahegyi Aladár egy februári írásában arról számolt be, hogy Kolozsváron továbbra is nagy mennyiségben öntik az ürüléket a Szamosba. *Kolozsvár*, 1893. február 22.

víz használatát javasolták.¹¹² A járványbizottság javaslatával viszont az volt a probléma, hogy a vízvezeték csak a város egy kis részét látta el vízzel, a lakosság nagyobb része továbbra is a közutakat használta, ám ezek, mint a jelentésekből tudjuk, szintén szennyezettek voltak. A kutakat nemcsak a pöcegödrökből átszivárgott ürülék szennyezhetette, hanem a város gondozatlan sáncai és árkai, különösen a Kül-közép utca szélein végighaladó nagysánc. S. Pataky Leó orvos megfigyelései szerint mindkét sánc folyton poshadt, bűzlő vízzel és fekete sárral volt tele, melyek „kedvező talajul szolgálnak úgy a kolerának, mint a mocsárláznak”.¹¹³ Rövidesen kiderült, hogy a vízvezetéki víz is szennyezett volt. A városi hatóságok kései fellépése miatt a lakosság hetekig fertőzött vizet ivott. A szennyeződés hátterében részben az Erdőigazgatóság faúsztatási tevékenysége állt.¹¹⁴

Mindazonáltal a kolerajárvány júliustól októberig terjedő időszakának pontos rekonstrukcióját nehezíti, hogy a törvényhatóság képviselő-testülete a járvány periódusában egyetlen egy közgyűlést sem tartott. Ennek okán a történeteket csupán a sajtóban elhírt részinformációkból lehetett feltérképezni, ugyanakkor afelől nem volt kétség, hogy Kolozsvár komoly köztisztasági gondokkal küszködött, és a város teljes vízellátására, valamint a szennyvízelvezetésre azonnali megoldást kellett találni.

Az eseményeket követően a modern vízvezeték és csatornahálózat kiépítése körüli tárgyalások felgyorsultak, a városvezetők a korábbi Schlick-féle tervet elvetették, és új versenytárgyalást hirdettek. 1894 elején egy új köztisztasági szabályrendeletet alkottak, májusban pedig már a vízvezeték- és csatornamunkálatokra beadott pályázatokat tárgyalták.¹¹⁵ Az új szabályrendelet egy olyan tervezetjavaslat kidolgozására utasította a városi tanácsot, mely lehetővé tette a hatóságok köztisztasági feladatkörének kibővítését azokra a városrészekre, amelyek eddig a hatáskörükön kívül estek. A szabályrendelet maradék tételei tulajdonképpen a korábbi köztisztasági rendelet pontjait tartalmazták. Eszerint a városi hatóság felelt a belváros és környéke köztereinek, utcáinak és járdáinak takarításáért, azonban a magántelkek hulladékainak elszállítása továbbra is a tulajdonosok feladata volt.¹¹⁶

Vízmizériák

Mire a Belügyminisztérium jóváhagyta a város köztisztasági szabályrendeletét, addigra Kolozsváron újabb botrány borzolta a kedélyeket. Ezúttal a fásberki víztelep szennyezetté vált vize miatt volt hangos a város. Egy esetleges járvány kitörésétől tartva, a város képviselői elrendelték a vízvezetéki gyűjtőkutak azonnali elzárását.¹¹⁷ Ez azonban nem jelentette azt,

¹¹² *Kolozsvár*, 1893. augusztus 17.

¹¹³ S. Pataky Leó: i. m. 4. o.

¹¹⁴ *Kolozsvár*, 1893. augusztus 28.

¹¹⁵ KmNL, F1. Kgy. jk. 1894. 89–90. 109. f.

¹¹⁶ *Szabályrendelet a köztisztaság tárgyában*. Kolozsvár, 1894, 2. o.

¹¹⁷ KmNL, F1. Kgy. jk. 1894. 132–133. f.

hogy a kínos ügyre is pont került. Épp ellenkezőleg, csak ezt követően kezdődtek a vádaskodások, ami újfent a köztisztaság körüli zűrzavarról tanúskodott. A szervezetlenség első jelére Haller Károly volt polgármester hívta fel a figyelmet, aki szerint a Vegytani Intézet már a vízügyi botrány kitörése előtt négy nappal figyelmeztette őt a víz szennyezettségére. Mivel azonban a hatóságok nem rendelték el a vízvezeték elzárását, továbbra is azt használta.¹¹⁸ Ezt követően a víz minőségét ellenőrző intézetek kerültek célkeresztbe, ám hamar kiderült, hogy mind a vegytani, mind a közegészségtani hivatal rendszeresen vizsgálta azt. Tették mindezt úgy, hogy hivatalosan erre egyik intézet sem volt felkérve.¹¹⁹ „[...] Mindenki meggyőződhetik, hogy vízvezetéki vizünk, bár nem a hatóság előrelátásából, igenis volt rendszeres figyelem tárgya. De ha a hatóság e teljes nyilvánossággal tárgyalt észleléseket nem részesítette annak idején figyelmében és az ez adatokban rejlő hasznos tanúságokat nem törekedett a maga javára fordítani: mi természetesebb, mint az, hogy ez alatt az ügynek kell szenvednie” – írta Rózsahegy Aladár, a Közegészségtani Intézet igazgatója.¹²⁰ Végül az ügyben vizsgálatot rendeltek el, mely során megállapították, hogy a vízszennyeződés hátterében a következő okok álltak: 1). a városban felgyűlt hulladékot a hatóságok a Szamos martjának megerősítésére használták, ami a nagy áradások következtében átfolyt a fásberki vízgyűjtőbe; 2). a kül-monostori részeknél zajló szabálytalan építkezések miatt rengeteg szemét került a fásberki vízgyűjtő környékére; 3). a Fásberek mellett működő istállók trágyája átfolyt a víztelep területére.¹²¹ Mindhárom pont nagyrészt a hatóságokat terhelte, ám az incidensnek nem lettek konkrét felelősei. A városi képviselők többsége megelégedett Albach Géza polgármester bocsánatkérésével, ezzel pedig az ügy lezárásra került.

A fenti események kapcsán jól látható, hogy Kolozsvár vezetői a tűzzel játszottak. Az 1893-as kolerajárványt követően a városban továbbra is rendezetlen köztisztasági állapotok uralkodtak. A városban felgyűlt hulladékot a vízgyűjtő közelében helyezték el, ami nemcsak a szeméttlerakás hanyag kezelését mutatja, hanem egyben a hatóságok felelőtlenségét. Emellett szintén a hatóságok gondatlanságát jelzi, hogy közvetlenül a város vízgyűjtő telepe mellett egy tehennel teli istálló működését engedélyezték. Az istállók ügyében csak 1897-ben született döntés, holott több szakértő már 1894-ben jelezte, hogy a szennyeződést részben az istállóból kifolyt trágyalé okozta. Egy, a Belügyminisztériumhoz eljuttatott jelentés szerint az istállót két okból nem távolították el: egyrészt mert az 1894-es eset után nem történt újabb szennyeződés, másrészt kiemelték, hogy a város új vízgyűjtőtelep létesítésébe kezdett, ezért indokolatlannak tartották az istálló lebontását.¹²² Mindennek azonban volt egy pénzügyi háttere is, ugyanis az istálló az Erdőkincstár

¹¹⁸ *Kolozsvár*, 1894. június 23.

¹¹⁹ *Kolozsvár*, 1894. június 27; *Kolozsvár*, 1894. június 28.

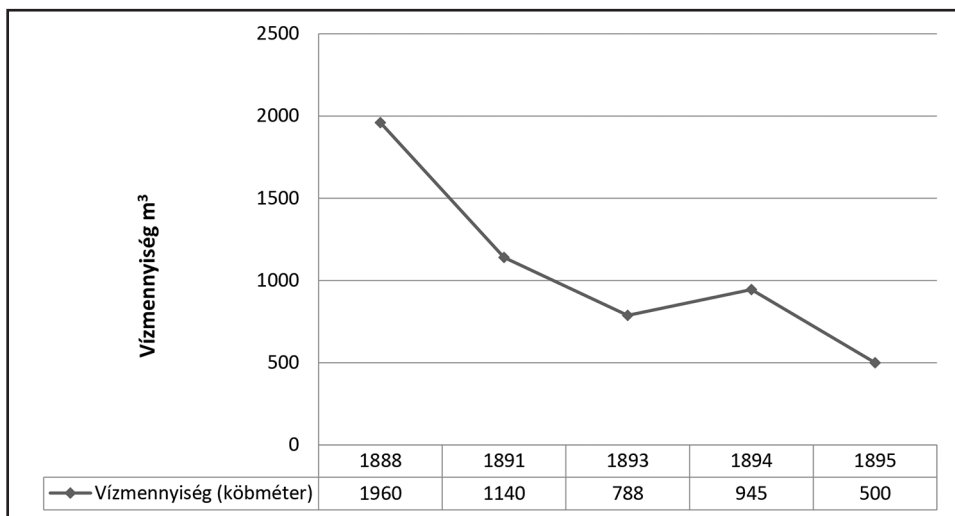
¹²⁰ *Kolozsvár*, 1894. június 28.

¹²¹ KmNL, F1. Kgy. jk. 1894. 132–133; 139–141. f.

¹²² KmNL, F1. Vízügyi Igazgatóság (a továbbiakban: Víz. I.) 1333/1897. számú dokumentum (a továbbiakban sz. dok.).

tulajdonát képezte, aki csak abban az esetben volt hajlandó az istállót elköltöztetni, ha ennek költségeit a város állja.

1. ábra. A fásberki vízgyűjtő által szolgáltatott napi vízmennyiség 1888–1895 között¹²³

Az 1893-as kolerajárványt és az 1894-es vízügyi botrányt követően az önkormányzat azonnali beavatkozására volt szükség. A városra nehezedő nyomás enyhítése és a további higiéniai incidensek elkerülése végett gyors és határozott intézkedésekre kényszerültek. Ennélfogva mindent alárendelve a köztisztaság helyreállításának, már 1894. augusztus végén szerződést kötöttek a Zellerin Részvénytársasággal (ez a vízvezeték kiépítéséért felelt) és a Melocco vállalattal (ez pedig a csatornázásért), akik az év folyamán el is kezdték a vízvezeték és csatorna kiépítésének munkálatait,¹²⁴ ugyanakkor a fásberki vízgyűjtő kérdése további gondok forrását képezte. 1895-ben ismételten szennyeződés érte a vízvezetéki vizet. A gyanú ezúttal egy, a vízgyűjtőtől távolabb (engedély nélkül) épült sertéstelepre terelődött. Noha több szakértő kétkedett abban, hogy a sertéstelep állna a szennyeződés hátterében, a hatóságok mégis vizsgálatot rendeltek el az ügyben. A Vízügyi Igazgatóság megállapította, hogy a szennyeződést nem a sertéstelep, hanem a még mindig működő erdőkincstári istállók okozták. Rövidesen azonban a városi főorvos kijelentette, hogy mind az istálló, mind a sertéstelep szennyezi a fásberki vízgyűjtőt. A polgármesteri hivatal, a korábbi incidensekre való tekintettel, ezúttal nem kockáztatott, és jobbnak látta a sertéstelep lebontását, ám nem várt ellenállásba ütközött. A telep tulajdonosa fellebbezést nyújtott be a Földművelési Minisztériumnál, ugyanis a területet,

¹²³ Kolozsvári Mérnöki Hivatal 1897.

¹²⁴ KmNL, F1. Kgy. jk. 1894. 160–164. f.

ahol a sertéshizlalda működött, a Minisztérium tulajdonában volt.¹²⁵ Ennek következtében a bontási folyamat jó időre megakadt, emiatt a fásberki vízggyűjtőt immáron minden oldalról veszély fenyegette.

A problémák sorozata azonban ezzel nem ért véget. Mivel az épülendő vízvezeték egyre nagyobb igénybevételnek volt kitéve (sokan pedig szabálytalanul használták), a vízggyűjtő gyors apadásnak indult. Hogy a vízfogyás ütemét lassítsák, Salamon Antal¹²⁶ vízvezetési igazgató kijelentette: ha a lakosság bárkit „csintalanságból vagy rosszakaratból” vízpazarlason ér, azt köteles a hatóságok felé jelezni, továbbá a házi vízvezetékkel rendelkezőket arra figyelmeztette, hogy a víz tisztálkodási, öntözési célokra nem alkalmazható, csakis ivásra használható.¹²⁷ Mindezen intések ellenére a helyzet a későbbiekben sem javult. Egy 1897-ben készült jelentés kimutatta, hogy a vízvezetékkel rendelkező háztulajdonosok a vizet aránytalanul nagy mennyiségben fogyasztották, emellett a vízárnyékszékek terjedése szintén további vízapadáshoz vezetett.¹²⁸ Becslések szerint ekkoriban Kolozsvár lakosságának mintegy 60%-a használta a vízvezetéket, bár azt hozzá kell tenni, hogy a legtöbben a vízvezetékhez kapcsolt közutakból szerezték be a szükséges vizet.¹²⁹

A zavartalan vízellátást más tényezők is akadályozták. A város legmodernebb fürdőjének (Diána) a tulajdonosa egy, a Vízügyi Igazgatóságnak küldött levélben számolt be azokról a problémákról, melyek miatt a vízellátás akadályoztatott. A levélben kifejtette, hogy az egyik télen a sétatéri fővezeték le volt zárva, míg az azt követő nyáron a víz zavarossága miatt nem lehetett használni a vízvezetéket. Végül pedig hozzátette, hogy az egész fürdőkomplexumban mindössze egy vízcsapot szereltek fel, és ezt sem használták rendszeresen. Ezen okokból arra kérte a Vízügyi Igazgatóságot, hogy engedjék el az 1894. és 1895. évi vízdíjat.¹³⁰ A hivatal azonban nem teljesítette a kérést, ugyanis a szabályrendelet értelemben a Diána fürdő annak az egy vízcsapnak a beszerelésével kötelezte magát, hogy az összes lakrész és fürdőszoba után vízdíjat fizet. Tehát ebben az esetben egy jelentős díjhátralékról volt szó, amit a város, figyelembe véve a vízvezeték kiépítésének magas költségeit, nem volt hajlandó elengedni. Ebből az esetből is jól kirajzolódik, hogy azok az ingatlantulajdonosok, akik több lakrészrel rendelkeztek, alaposan át kellett gondolják, hogy megéri-e bevezetni a vízvezetéket, vagy sem. A vízvezetési szabályrendelet ezen pontja akár kontraproduktívnak is nevezhető, ám a városvezetés csak ezáltal látta biztosítottnak a kiadások megtérülését.

¹²⁵ *Kolozsvár*, 1895. július 24; *Kolozsvár*, 1895. október 8.

¹²⁶ Ld. Ferenczi Szilárd tanulmányában Malonyai Dezső szubjektív jellemzését: Malonyai Dezső: Magyarország városai I: Kolozsvár – Az erdélyi részek fővárosa. *Pesti Napló*, XLIV. 102. sz, 1893. április 4. Melléklet. (43. oldaltól)

¹²⁷ *Kolozsvár*, 1895. július 24.

¹²⁸ KmNL, F1. Víz. I. 10644/1897. sz. dok.

¹²⁹ *Kolozsvár*, 1897. május 18.

¹³⁰ KmNL, F1. Víz. I. 2158/1896. sz. dok.

A „tengeri kígyó”

„Hogy a hajósok hírhedt rémének, a tengeri kígyónak valahol csak volt vége, teljesen valószínűnek tartjuk. De hogy a kolozsvári vízvezeték ügyének valahol és valamikor vége legyen, egyáltalán hihetetlen.”¹³¹

A városban jelentkező súlyos vízhiány következtében egyre sürgetőbbé vált egy új vízgyűjtőtelep kialakítása, ám a városi képviselők ez ügyben sem tudtak dűlőre jutni. Eközben a Fásberek vize folyamatosan apadt: „Közegészségügyi tekintetek, köztisztasági szempontok, tűzbiztonsági kívánalmak és igen fontos pénzügyi érdekek követelik, hogy a sok szó helyett víz folyjon immár. A vízvezetékét egész sereg kolozsvári lakos, egész sereg iparos várja. Nagyon sokan óhajtják házaikba a vízvezeték bevezetését és ez nem lehetséges, egyszerűen azért, mert a jelenlegi gyűjtők nem adnak, nem is adhatnak elegendő vizet.”¹³² Tény, hogy a tárgyalásokat már 1895-ben elkezdték, de a pénzügyeket illetően ismét bonyodalmak adódtak. Mivel több szakértői jelentés szerint az akkori fásberki vízgyűjtő sem minőségben, sem mennyiségben nem felelt meg, ezért egy új létesítéséről határoztak. Hosszas tereptanulmányozások után úgy döntöttek, hogy erre egy Szászfenes melletti terület volna a legalkalmasabb.¹³³ Időközben viszont a képviselők egy része meggondolta magát, és 1897. március legvégén olyan határozatot szavaztak meg (csupán két szavazatkülönbséggel, 31-29), amely elvetette a szászfenesi vízgyűjtő tervezetét, és a fásberki víztelep Csíkos-rétig terjedő kibővítésére adott utasítást.¹³⁴ Döntésüket azzal indokolták, hogy Kolozsvár rossz pénzügyi helyzete nem engedi a nagyobb kiadások vállalását. Azokat a képviselőket, akik a vízminőség miatt aggódtak, azzal próbálták megnyugtatni, hogy az építkezést csakis a rét alapos kitakarítása után kezdik el.¹³⁵ Egyik városi képviselőnek a Belügyminisztériumhoz eljuttatott jelentésében az áll, hogy a kibővítést azok a képviselők támogatták, akik 1895-ben és 1896-ban ezt teljes mértékben ellenezték és egyöntetűen leszavazták. Ugyan a jelentés kiemeli, hogy a Csíkos-rét vize elméletileg tiszta, ezt azonban nagyon sok külső tényező befolyásolhatta (esőzések, áradások, faúsztatás, az erdőkincstár istállóí), amelyek növelték a szennyeződés kockázatát. Mindazonáltal a legsúlyosabb érv, amely a Csíkos-rét ellen szólt, hogy közvetlen emögött volt Kolozsmonostor egykori dögtere, ahová a járványos betegségben elhullott állatokat temették. A jelentés kiemeli, hogy a vízellátás körül kialakult helyzet tarthatatlan, ezért többen a határozat (105/1897.) belügyminiszteri megsemmisítését kérvényezték.¹³⁶

¹³¹ *Kolozsvár*, 1897. november 11.

¹³² *Kolozsvár*, 1896. április 21.

¹³³ KmNL, F1. Víz. I. 1333/1897. sz. dok; KmNL, F1. Víz. I. 10644/1897. sz. dok.

¹³⁴ KmNL, F1. Víz. I. 9198/1897. sz. dok.

¹³⁵ KmNL, F1. Kgy. jk. 1897. 35–57. f.; KmNL, F1. Víz. I. 9722/1897. sz. dok; KmNL, F1. Víz. I. 10644/1897. sz. dok.

¹³⁶ KmNL, F1. Víz. I. 10644/1897. sz. dok.

Eközben az *Ellenzék* című napilapban olyan cikk jelent meg, mely a rossz vízvezeték miatt kialakult tífuszjárványról számolt be. A hír apropóját az Állami Vegykísérleti Állomás kimutatása szolgálta, mely szerint a vízvezeték vize „fokozatosan hétről hétre romlik”. A *Kolozsvár* napilap 1897. június 4-ei számában viszont arról írtak, hogy az *Ellenzék* csupán pánikot akart kelteni. Ennek ellenére a hír Perczel Dezső belügyminiszterig jutott, aki egy tényleges tífuszjárvány kitörésétől tarva, felszólította a kolozsvári hatóságokat, hogy az eseményekről haladéktalanul adjanak tájékoztatást.¹³⁷ A belügyminiszter felszólításának eleget téve a hatóságok kivizsgálták az ügyet, és erről jelentést készítettek. Ebből kiderül, hogy az *Ellenzék* a cikk forrásának Purjesz Zsigmond belgyógyászt, egyetemi tanárt nevezte meg. Purjesz mindezt cáfolta, viszont kijelentette, hogy elővigyázatosságból mégiscsak indokolt volna, ha a lakosságot egy időre eltiltanák a vízvezetéki víz használatától. Erről ugyan nem született határozat, de a vizsgálóbizottság irányítója, Fabinyi Rudolf kijelentette, hogy a vízvezetéki víz újfent szennyezetté vált, és csak forralás vagy szűrés után használható.¹³⁸

Mindezek fényében Perczel Dezső, megelégedve a vízgyűjtő körüli hercehurcát, fel kérte Kolozsvár törvényhatóságát, hogy hagyjanak fel a fásberki víztelep kibővítésével, és kezdjék el a szászfenesi vízmű kiépítését. A fentről jövő felszólításnak nem mindenki örült. Az *Ellenzék* a kolozsvári hölgyek egy csoportjának tiltakozásáról cikkezett, akik azért nyugtalanodtak, mert szerintük a szászfenesi víz kemény, magas a mésztartalma, ettől pedig erősebben ráncosodik a bőr. De olyanok is akadtak, akik azt hangoztatták, hogy a víztől megvörösödik a hús, nem habzik a szappan, valamint nem főnek meg a zöltségek. A *Kolozsvár* napilap mindezt fölösleges hangulatkeltésnek nevezte.¹³⁹ Végül a városi képviselők szűk többsége pénzügyi okokra hivatkozva elutasította a belügyminiszter kérését. Az egyik képviselő a Belügyminisztériumnak címzett különvéleményében azt állította, hogy a minisztériumi határozat azért ütközött ellenállásba, mert a szászfenesi vízmű megépítése bizonyos személyek és társulatok érdekeivel volt ellentétes.¹⁴⁰ Ennek következtében a Belügyminisztérium többé nem kérte, hanem arra utasította a kolozsvári képviselőket, hogy azonnal hagyjanak fel a fásberki vízgyűjtő kibővítését célzó törekvésekkel. Az 1897. november 10-én tartott bizottsági közgyűlésen az egyik képviselő a következővel magyarázta a Minisztérium erélyes fellépését: „A baj az, hogy mi magunk sem tudjuk, hogy mit akarunk, mert az ügy nemcsak objektíven, de szubjektíven is zavarva van, s ez volt az oka, hogy a miniszter közbeszólt.” Egy másik képviselő szerint „az volt a baj, hogy nem hallgattunk a technikus szakértők összességének a véleményére, hanem egyes hozzá nem értők vették kezükbe a dolgot. Jogászok, professzorok, hivatalnokok,

¹³⁷ *Ellenzék*, 1897. június 3; *Kolozsvár*, 1897. június 4; KmNL, F1. Víz. I. 9991/1897. sz. dok; KmNL, F1. Víz. I. 15729/1897. sz. dok.

¹³⁸ KmNL, F1. Víz. I. 16369/1897. sz. dok.

¹³⁹ *Ellenzék*, 1897. augusztus 6; *Kolozsvár*, 1897. augusztus 7.

¹⁴⁰ KmNL, F1. Kgy. jk. 1897. 131–135. f.

tanárok irányították a véleményt, s a mint egyik felszólaló bevallotta, házról házra járva kapacitáltak a tagokat. Természetes, hogy azok nem térhettek ki előle, s alá írták olvasatlanul a terjedelmes memorandumot. Megtörtént, hogy a ki a közgyűlésen az egyik álláspont mellett szavazott, másnap a másik részről beadott fellebbezést írta alá. No, hát ez tovább nem mehet. Tessék a laikusoknak félre állani, s a valódi szakértők véleményét meghallgatni, addig pedig további újabb ideák felvetését mellőzzük”. Végül a bizottsági képviselők – többéves huzavona után – megszavazták, hogy a szászfenesi vízmű kiépítését előkészítő próbafúrások megkezdését terjesszék a városi közgyűlés elé jóváhagyásra.¹⁴¹ A miniszteri beavatkozásban az is szerepet játszott, hogy ez az egész ügy már rég nem a város köztisztaságáról, hanem inkább annak közbiztonságáról szólt. Ugyanis, amennyiben Kolozsvár kitart a magas kockázatú fásberki vízgyűjtő kibővítése mellett, azzal az egész város közegészségügyét veszélyeztette volna.

Sajnos, a különböző érdekcsoportok közötti ellentétek okát a fennmaradt dokumentumok alapján nem lehet egyértelműen meghatározni. Sem a levéltári források, sem pedig a Belügyminisztériumnak küldött jelentések, fellebbezések és különvélemények nem nyújtanak bepillantást az ügy mélységébe. Mindemellett a sajtóban kiszivárgó információk sem szolgálnak erős támponttal. Ami biztos, hogy képviselők egyik fele szerint a fásberki vízgyűjtő bővítése közegészségügyi szempontból rendkívül kockázatosnak számított, ezért egy új vízmű kiépítését szorgalmazták. A városatyák másik része viszont attól tartott, hogy az új vízmű megépítése évekbe telhet, emiatt nem lehet használni sem a vízvezeték, sem pedig a csatornahálózatot. Ez pedig a befektetett összeg megtérülését akadályozná. Tehát a képviselők ezen csoportja a fásberki vízgyűjtő mihamarabbi kibővítését támogatta, mely azonnal megszüntetné a vízhiányt, és lehetővé tenné a vízdíjak beszedését. Ez utóbbi azért volt különösen sürgős, mert míg a képviselők az új vízgyűjtőről vitatkoztak, addig a felkért vállalkozók a vízellátó és szennyvízelvezető rendszerek fővezetékét lerakták.

Ahogy a fenti események is mutatják, a fővezetékek kiépítése csupán az első lépést jelentette. Ezt követően még számos, a víz- és csatornahálózattal kapcsolatos feladat várta a sorát (többek között az új vízmű átadása és további bővítése, új szabályrendeletek alkotása, a díjak megállapítása, a mellékvezetékek kiépítése, vízvezetéki kutak felállítása stb.), melyek megoldása nagyrészt Kolozsvár újonnan megválasztott polgármesterére hárult.

Főszerepben Szvacsina Géza

1898-ban a várost 12 évig irányító Albach Géza leköszönt, és helyette Szvacsina Géza került a polgármesteri székbe. Rutinos, a város problémáit jól ismerő politikusnak tartották. Nem véletlen, hisz ekkorra már húsz éve szolgálta Kolozsvárt mint városi tanácsos.

¹⁴¹ Kolozsvár, 1897. november 11.

Ez idő alatt aktív szerepet vállalt a város fejlesztésében, így többek között a víz- és csatornahálózat körüli munkálatokból is kivette a részét.¹⁴²

Miután a tisztújító közgyűlés megválasztotta polgármesternek, Szvacsina kijelentette: „Csak oly jövedelmi forrásokat teremtsünk, amelyek osztekonyak és nem járnak a polgárság túlterhelésével, [...] a kiadásoknál mindig szemünk előtt álljon, hogy a nélkülözhetetlen előzze meg a szükségset, a szükségesnek adjon elsőbbséget a hasznos és ha ez is ki lesz elégítve, csak akkor kerüljön rá a sor a kívánatosra.”¹⁴³ Mondta mindezt annak tudatában, hogy a víz- és a csatornahálózat fővezetékeinek kiépítése már nem tartozott a fontosabb városfejlesztési projektek közé. Az újonnan létesített hálózat az ország egyik legkorszerűbb infrastrukturális rendszerének számított, mindazonáltal a fővezetékek csupán a város egy bizonyos részére terjedtek ki. Ebből adódóan Szvacsina elsősorban a köztisztasági infrastruktúra kibővítésén és korszerűsítésén fáradozott, mandátuma alatt Kolozsvár számos félreesőbb részére is kiterjesztették a vízvezetékét, ugyanakkor ezek kivitelezését inkább szükségesnek, semmint nélkülözhetetlennek vélte. Beszédéhez hűen a vízvezeték, de főképp a csatorna továbbépítését lassúbb tempóban, a város pénzügyi, gazdasági és társadalmi viszonyaihoz igazítva vitte véghez.

Megválasztását követően az egyetlen azonnali cselekvést igénylő feladat az új vízgyűjtő és vízmű körüli munkálatok mihamarabbi befejezése volt. A vízmű nem csupán a lakosság vízellátása miatt volt sürgős, hanem a csatornahálózat működése szempontjából is. Ahhoz, hogy a csatorna megfelelően kitisztuljon, állandó öblítést igényelt, ellenkező esetben az ürülék visszamaradt, megposhadt, és erős bűzt árasztott.¹⁴⁴ A probléma vizontagságait rövidesen Kolozsvár lakosai is megtapasztalhatták. A *Magyar Polgár* 1898. április 26-ai számában a következőket írták: „kényes lett a helyzet a miatt, hogy csatornahálózatunkat úgy építettük ki, hogy a város összes szennyét, excrementumait az fogadja be. A szenny bele is kerül a csatornába, de nincs, a mi kimossa, s az ott büzködik, ott termeli a fertőző járványok csiráinak milliárdjait.”¹⁴⁵ Mindezekén túl más tényezők is sürgettek a vízmű kiépítését. A kedvező gazdasági konjunktúra folytán a városban fellendült az építkezési kedv,¹⁴⁶ és ennek következtében egy sor olyan lakás készült, amelyet már a kor igényeinek megfelelően fürdőszobákkal láttak el. Ugyanakkor ezeket csak akkor lehetett használni, ha a vízellátás biztosítva volt. Ebből adódóan az ingatlanszektorban érintett vállalkozók, befektetők az új vízmű mielőbbi létesítésében voltak érdekeltek. A megoldásra nem kellett sokáig várni, hiszen már 1898 során üzembe helyezték a szászfenesi vízművet. Ez viszont nem szüntette meg véglegesen Kolozsvár vízhiányát, ezért 1900-ban

¹⁴² Ferenczi Szilárd: i. m. 171–172. o.

¹⁴³ Idézi Ferenczi Szilárd: i. m. 174. o.

¹⁴⁴ A probléma elhárítása érdekében 1898-ban Budapesten kezdeményezték a csatornák bűzelzárával történő felszerelését. Umbrai Laura: i. m. 36. o.

¹⁴⁵ *Magyar Polgár*, 1898. április 26.

¹⁴⁶ KmNL, F1. Víz. I. 10644/1897. sz. dok.

a közgyűlés elrendelte a vízmű kibővítését. A munkálatok fedezésére szükséges összeget némi vonakodás után a Magyar Jelzálog Hitelbanktól vették fel. A bank 1 200 000 korona kölcsönt folyósított 50 év törlesztési idő és évi 5,35% kamatfizetési hányad mellett.¹⁴⁷ A vízmű bővítésének összköltsége végül 1 346 000 koronát emésztett fel, ugyanakkor ezáltal a város vízellátását hosszabb időre biztosították.¹⁴⁸

Az új szászfenesi vízműnek köszönhetően Kolozsvár vízvezetéke és csatornarendszere immáron üzemképpé vált, ami egyúttal azt jelentette, hogy a hatóságok gond nélkül beszedhették a víz- és csatornadíjakat (korábban, azokban az utcákban, ahol a vezetékek a vízhiány miatt nem működtek, értelemszerűen díjat sem kellett utánuk fizetni). Itt fontos megjegyezni, hogy a közgyűlés, tekintettel az infrastrukturális beruházás magas összegére, úgy határozott, hogy a csatorna és a vízvezeték után járó díjakat az egész városra kivetik.¹⁴⁹ Az 1897-ben született határozat megerősítése érdekében Szvacsináék egy új szabályrendeletet dolgoztak ki. Ebben megszabták, hogy azok a tulajdonosok, akik telke előtt elhalad a csatorna és a vízvezeték, kötelesek a víz- és csatornadíjak felét, azaz 75+75 krajcárt fizetni.¹⁵⁰ Ettől nemcsak a befektetett összeg mihamarabbi megtérülését várták, hanem ezúton próbálták a lakosságot a vízvezeték és a csatornahálózat bevezetésére ösztönözni. Ezzel elsősorban a belvároson kívülre eső részek háztulajdonosaira akartak hatni, ugyanis az eredetileg elfogadott tervek alapján Kolozsvár központi kerületében az összes háztulajdonost a vízvezeték bevezetésére kötelezték. Ennélfogva a közkutak számát is a minimálisra csökkentették. A belvárosban mindössze hat kút felállításáról döntöttek, ami főképp a városba utazó „alsóbb osztályú népség” vízellátására szolgált.¹⁵¹

Míg 1897 februárjáig mindössze 315 telek rendelkezett házi vízvezetékkel (ebből 160 csatornázással is),¹⁵² addig 1903-ra a vízvezeték és a csatorna már 1400 magántelek vízellátását és 1397 telek szennyvízelvezetését biztosította. A telkeken 3609 vízárnyékszék és 925 fürdőszoba volt használatban.¹⁵³ Kérdés, hogy a fürdőszobát mennyire használták tisztálkodási célokra. Ez ugyanis inkább a városi polgár státuszszimbólumának, a modern életforma jelképének számított, és csak fokozatosan, hosszabb idő elteltével kezdték el rendeltetésszerűen használni.¹⁵⁴ Ekkortájt a fürdőszobát még a budapesti polgárok is csak igen ritkán vették igénybe. Márai Sándor erről így írt: „A századvégi polgárság általá-

¹⁴⁷ *Magyar Polgár*, 1900. július 28.

¹⁴⁸ Ferenczi Szilárd: i. m. 180. o.

¹⁴⁹ KmNL, F1. Víz. I. 10644/1897. sz. dok.

¹⁵⁰ KmNL, F1. Kgy. jk. 1899. 30–31. f. Ehhez hasonló szabályrendelet volt érvényben Brassóban is. Schustler József: i. m. II, 86. o.

¹⁵¹ Salamon Antal: *Kolozsvár szab. kir. város csatornázása és vízvezetéke*. Kolozsvár, 1893, 24. o.

¹⁵² KmNL, F1. Víz. I. 1195/1897. sz. dok.

¹⁵³ Riegler Gusztáv – Filep Gyula: *Vezető Kolozsvár városában*. Ajtai K. Albert könyvnyomdája, Kolozsvár, 1903, 91–93. o.

¹⁵⁴ Fónagy Zoltán: i. m.

ban csak akkor fürdött, ha beteg volt vagy ha nősült. De a fürdőszobát azért megkövetelték a lakástól; csak nem nagyon használták.”¹⁵⁵

Szvacsina Géza első mandátuma alatt igyekezett a városközponttól távolabb eső részek vízellátását és csatornázását is megoldani. Ebben nagy segítséget jelentett az 1900-ban vízvezetéki igazgatónak választott Hubert Iván, aki lényegében az összes fontosabb fejlesztés előkészítője volt.¹⁵⁶ 1901-ben a városvezetés versenytárgyalást hirdetett a Hidelve kerület, Széchenyi tér, valamint a Berde Mózes, Görögtemplom és Trefort utcák csatornázására. Szintén ebben az évben határoztak a vízvezeték meghosszabbításáról, mely elsődlegesen a Kert, a Majális és a Görögtemplom utcákat érintette.¹⁵⁷ A Trefort és Kert utcák csatornázása és vízellátása az ottani egészségügyi intézetek miatt lehetett fontos. Ám a Görögtemplom, de főképp a Majális utca vezetékének meghosszabbítását valószínűleg a lakók társadalmi háttere indokolta, ugyanis itt elsősorban a város gazdagabb, értelmiségi rétegének villái vagy villaszerű házai álltak. Egyes feljegyzések szerint „félig tréfásan, félig komolyan” ezt nevezték Kolozsvár „úri fertályának”.¹⁵⁸ A városvezetés nem minden utca lakosságával „bánt” ily kegyesen. Olyanra is volt példa, amikor a lakók maguk kérényezték a vízvezeték kiépítését, de a városvezetés ezt megtagadta. 1904-ben a hegyvölgyiek kérését azzal utasították el, hogy a munkálatokat a város nem tudja finanszírozni. Pedig a korabeli térképek alapján a Hegyvölgy sűrűbb és sokkalta zsúfoltabb beépítésű területnek számított, mint a Majális utca környéke, tehát elméletileg a víz iránti igény is nagyobb kellett legyen. A visszautasításnak azonban egyéb okai voltak. A város számításai alapján az itteniek a befektetett tőke 5%-át sem tudnák megtéríteni.¹⁵⁹ Kalkulációjukat valószínűleg arra alapozták, hogy a lakosok a szükséges vizet nem házi vízvezeték útján, hanem az utcai vízcsapokból kívánják beszerezni. Ezáltal viszont csak a minimális díjak kifizetésére lettek volna kötelezve. Ezzel szemben a Majális utcában valóban kevesebb lakóház volt, de az itteni épületek vízellátását házi vízvezetékek biztosították. A szabályrendelet értelmében pedig a tulajdonos az összes lakrész után köteles díjat fizetni, ráadásul a villák többsége feltehetően fürdőszobával és vízárnyékszékekkel is rendelkezett, ami plusz díjak kiegyenlítését vonta maga után. Ebből a szempontból érthető, hogy a városvezetés miért a Majális utcát részesítette előnyben.¹⁶⁰

Kolozsváron olyanra is volt eset, amikor a vízvezetékét a teljes utcában lefektették, ám nem gondoskodtak elegendő vízvezetéki kút felállításáról, ezzel korlátozva az ott lakók

¹⁵⁵ Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*. Budapest, 1934.

¹⁵⁶ Ferenczi Szilárd: i. m. 179. o.

¹⁵⁷ KmNL, F1. Kgy. jk. 1901. 36. f, 50. f, 69. f; *Magyar Polgár*, 1901. július 25.

¹⁵⁸ Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede* i. m. 102–103. o.

¹⁵⁹ KmNL, F1. Kgy. jk. 1904. 97. f.

¹⁶⁰ Másikülönben azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az infrastruktúra kiépítésének irányvonalát végső soron mégiscsak a helyi elit határozta meg. Ők voltak a városi politika formálói és ezzel együtt a modernizálódás legfőbb haszonélvezői. Gyáni Gábor: *Az urbanizáció társadalomtörténete*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2012, 33. o.

Kolozsvár, Széchenyi tér

vízszerezési lehetőségeit. Például a város egyik leghosszabb utcájában (Kül-Király) mindössze két vízvezetéki kutat szereltek fel. Emiatt a lakóknak több mint fél kilométert kellett gyalogolniuk a vízért. Ezt sokan azért sérelmezték, mert a vízvezetéki szabályrendelet értelmében minden olyan háznak a tulajdonosa, amely előtt elhaladt a vezeték, köteles volt vízdíjat fizetni. Cserébe viszont elvárták, hogy több közkút biztosítsa az utca vízellátását. Ennek jogosságát még a városvezetéssel szimpatizáló *Magyar Polgár* napilap sem vitatta.¹⁶¹

Amennyiben a köztisztasági infrastruktúra kiépítését pusztán higiéniai és közegészségügyi szempontból nézzük, akkor a város nyomortelepeinek csatornázását és vízellátását kellett volna a leghamarabb megoldani. Ugyanakkor ennek kivitelezése roppant bonyolult feladatnak bizonyult. Ha a város egyik legelhanyagoltabb részének számító Sánccoldalt vesszük alapul, rögtön kirajzolódik a dolog komplexitása. A vezetékeket fölöttébb bonyolult lett volna egy olyan rendszertelen városrészen kiépíteni, ahol a házak mint „fecskefészkek” függnek egymás mellett,¹⁶² az utcát pedig egy-egy szűk, tekervényes sikátor képezte. Továbbá szintén lényeges kiemelni, hogy a Sánccoldalt sajátos terepviszonyai miatt a csatornázás és a vízellátás kivitelezése valóságos mérnöki zsenialitást igényelt volna.

Mindazonáltal Kolozsvár esetében az látható, hogy a sokkal jobb viszonyok között lévő belváros környéki utcák vízellátása és csatornázása is meglehetősen vontatott ütemben haladt. Példának okán ott van a kétvízközi kerületben található Major utca (később Mikses Kelemen), amely közvetlenül a Széchenyi tér mellett volt, ennek ellenére csak 1910

¹⁶¹ *Magyar Polgár*, 1900. október 2.

¹⁶² Filep Gyula: i. m. 6–7. o.

után építik ki ott a víz- és csatornahálózatot. Ezt követően érdemes megfigyelni az infrastruktúra kiépítésének hatásait és az ezzel járó társadalmi-gazdasági átalakulásokat. Amíg se víz, se csatorna, se villany nem volt, addig az utcát a „kisemberek és iparosok” lakták, csendes, nyugodt, tulajdonképpen falusias körülmények között. Ám az utca közművesítése után egyre több lakás épült (köztük egy bérház is), a környék egyre zsúfoltabbá vált, megjelentek az üzletek, a kocsmák, bodegák és a lárma. Ezek mellett az utca belsőbb részén gyárak, kisebb üzemek, műhelyek és lerakatok alakultak.¹⁶³ Kolozsváron tehát a vezetékek kiterjesztése lassan, fokozatosan történt, amit a társadalmi igények, a kiadások, a vízdíjakból származó bevételek, az utcák fejlődési potenciálja, továbbá azok lakóinak társadalmi/vagyoni helyzete határozott meg.

A vízmű, a csatorna és a vízvezeték létesítése, valamint továbbfejlesztése Kolozsvár egyik legnagyobb horderejű infrastrukturális beruházásának számított, melyet a helyi sajtó részben Szvacsina Gézának tulajdonított: „a vízvezeték és csatornázás bonyolult ügyének végleges rendezése [...] mind olyan reformok, melyeket részben egyenesen Szvacsina Gézának köszönhetünk, vagy a melyek végrehajtásában legalább is vezérszerepet vitt.”¹⁶⁴ A fejlesztésre maga Szvacsina Géza is elégedetten tekintett. Első mandátumának a végéhez közeledve, felidézte az 1898 és 1904 között végrehajtott fontosabb fejlesztéseket: „Hogy csak egy párt említsék: ott van a vízvezeték és csatornázás hálózatának elkészítése, amellyel századokra megvetette alapját ez a tisztviselői kar a modern higiénia követelményeinek.”¹⁶⁵

Szvacinaké elégedettsége nem volt alaptalan. A kiépített vízvezeték és csatornahálózat számos területen segítette Kolozsvár fejlődését: növelte a város vonzerejét, erősítette a versenyképességet, javította a közegészségügyi helyzetet, másrészt munkahelyeket teremtet – noha ez Kolozsvár esetében kissé problémássá vált, mivel rengeteg szakképzetlen munkás csapott fel vízvezeték-szerelőnek¹⁶⁶ –, valamint megkönnyítette az ipartelepítést. Ez utóbbi viszont nem jelentett biztosítékot arra nézve, hogy a város a továbbiakban az újonnan létesítendő gyáripari vállalatok célpontjává válik. A víz- és csatornavezeték kiépítését követően csupán két fontosabb gyár létesült a városban. Az egyik az 1899-ben visszaköltöztetett gyufagyár, a másik az 1911-ben alapított Renner-börgyár volt. Ennek ellenére a városvezetés kitartóan próbálkozott, és olyan hirdetéseket adott fel, ahol a korszerű vízvezetékre és csatornahálózatra helyezve a hangsúlyt próbált újabb gyárakat Kolozsvárra csábítani.¹⁶⁷

A két közműhálózat az ingatlanszektorra is kedvezően érintette, hiszen ezek lényegesen növelték az épületek értékét. Ez jól kivehető a helyi ingatlanhirdetésekből, ahol a hirdető külön kihangsúlyozták, hogy a kiadni/eladni kívánt lakás vízvezetékkel és csatornázással

¹⁶³ Hantos Gyula: *Kétvízközi majorok*. Kolozsvár, 1943, 55. o.

¹⁶⁴ *Magyar Polgár*, 1900. február 14.

¹⁶⁵ *Magyar Polgár*, 1904. január 2.

¹⁶⁶ *Magyar Polgár*, 1898. szeptember 20.

¹⁶⁷ *Városok Lapja*, 1907/11.

sal rendelkezik.¹⁶⁸ Ugyanakkor ebben az esetben ennek árnyoldalai is megmutatkoztak, hiszen ez a lakásárak és a lakberek emelkedését vonta maga után, így ezeket többnyire csak a vagyonosabb polgárok tudták megvásárolni vagy kibérelni. Végül pedig a legfontosabb: a csatorna és a vízvezeték révén jelentős mértékben javult a város közegészségügyi helyzete, legalábbis a polgármesteri hivatal mérései szerint: „A mi a város közegészségügyi állapotát illeti, azt úgy az előbbi évtizedek, mint a hasonló városok közegészségügyi állapothoz viszonyítva, kedvezőnek mondhatjuk, mert míg a 80-as években a halálozási arány Kolozsvárt 30–40 között váltakozott ezrenként, addig most, különösen a csatornázás és vízvezeték létesítése óta, ezrenként 25–27-re csökkent”¹⁶⁹ – írta egy sajtóközleményében a Városi Tanács.

Marosvásárhely víz- és csatornavezetékének kiépítése

A modern vízvezeték kiépítése előtt Marosvásárhely a vízellátást ugyanolyan módszerekkel biztosította, mint bármely más európai város abban az időben. A lakosság ásott kutakból, a Marosból vagy éppenséggel a környező patakokból szerezte be a szükséges mennyiségű vizet. A vízszerezés könnyebbé tétele végett szivattyús kutak felállításával próbálkoztak, a szállítást pedig vízhordó szekerekkel igyekeztek segíteni.¹⁷⁰ Ebből a szempontból Marosvásárhely nem sokban különbözött a messzi, több százezer lakossal rendelkező Londontól, Párizstól vagy Szentpétervártól sem állt távol. Mindhárom fővárosban az ipari forradalom előtt a vízszerezéshez és a vízszállításhoz ásott kutakat, hordókat, szekereket és egyéb, a középkort idéző technikákat használtak.¹⁷¹ Ugyanakkor az ipari forradalom hatására ezek a városok gyors népességnövekedéssel és nyomasztó zsúfoltsággal találták szembe magukat, melynek következtében súlyos vízhiány és rengeteg emberi hulladék keletkezett. A kialakult helyzet azonnali megoldásokat igényelt, ami a modern köztisztasági infrastruktúra kiépítését vonta maga után. Ezzel szemben Marosvásárhelyen, sőt egész Magyarországon ekkoriban mind az ipari forradalom, mind az ezzel járó népességnövekedés egyelőre elmaradt. A város alacsony számú népessége azt jelentette, hogy az évszázadok során kifermálódott vízszerezési módszerek továbbra is megfeleltek. Az egyetlen említésre méltó változást a város központjában felállított kút képezte (Bodor-kút). A vízszolgáltatáson túl a kút a város egyik meghatározó közösségi

¹⁶⁸ Magyar Polgár, 1903. február 13.

¹⁶⁹ Magyar Polgár, 1903. december 17.

¹⁷⁰ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története*. Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 2018, 33–35. o.

¹⁷¹ Tynan, Nicola: Nineteenth Century London Water Supply: Processes of Innovation and Improvement. *The Review of Austrian Economics*, 2013. 1. sz, 74. o; Guillerme, André: Enclosing Nature in the City: Supplying Light and Water to Paris, 1770–1840. *Construction History*, 2011. 1. sz, 85–86. o; Krasnoborodko, K. I. – Alexeev, A. M. – Tsvetkova, L. I. – Zhukova, L. I.: The Development of Water Supply and Sewerage Systems in St. Petersburg. *European Water Management*, 1999. 4. sz, 53. o.

Marosvásárhely főtere a Bodor-kúttal

terének számított. Erre utal az alábbi vers is, melyet Borosnyai L. János vetett papírra 1836-ban: „Napszámosok reggel, mielőtt kezd virradni, / Ide gyűlnek, s fognak reggelre mosdódni. / Mosdások közben áldják Isteneiket, / Hogy engedte látni ismét a reggeleket. / Estve-reggel ide jönnek a cselédek, / Találhatják egymást szüzek és legények. / S míg csebrek megtelik, elé számlálhatják, / Milyen gazdáik, s miként szolgálhatják. / Ki hogy él urával vagy gazdasszonyával, / Melyik úrfi hogy van a kisasszonykájával. / Milyen vásárfiát kapott ajándécul, / Hogy titkában hív, és nem volt akadécul. / Kinek mi fejére van szapulójában, / Hány derékalj és párna vagyon az ágyban. / Mit főz a gazdasszony naponként férjének, / Mivel kapja kedvét inkább legényének? / Mondhatják egymásnak, mivel álmodoznak, / Estétől reggelig miről gondolkoznak. / Másnap is eljönnek ide vizet vinni, / Könnyen ugyanazok, azt is lehet hinni. / Kik hogy napfogytáig miket dolgoztanak, / Elbeszélhetik, itt időt kaptanak.”¹⁷² A vers jól megvilágítja a korabeli kutak többfunkciós jellegét. Egyrészt ellátták a lakosságot ivóvízzel, alkalmasnak bizonyultak kisebb köztisztasági teendők elvégzésére, másrészt fontos szerepük volt a közösség – elsősorban a társadalom alsóbb rétegeinek – szociális életében. A városban dolgozó cselédek, inasok, napszámosok reggelente és este itt gyűltek össze, információt cseréltek, pletykáltak, párkapcsolatot létesítettek, vagy épp vitás ügyeiket rendezték.

A közkutak mellett a vásárhelyiek legtöbbször főképp a háztartási célokra szánt vizet a bővizű Marosból szerezte be. Ugyan akadtak olyan „kényes gusztusú” – ahogy Borosnyai

¹⁷² Borosnyai L. János. Idézi Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 35–36. o.

Marosvásárhely főtere, a közepén futó csatornával

nevezi őket – lakosok, akiknek a folyóvíz nem minden tekintetben felelt meg, ám a lakosság nagy része ruhamosásra, borotválkozásra, tisztálkodásra, de még főzésre is leginkább a Maros vizét használta.¹⁷³ Borosnyai erről így versel: „Vásárhelynek is nyolcezer lakossai / Különösök, s vagynak kényes gustussai. / Maros mellől is küld e Piac kútjára, / Mintsem innya menjen a Maros partjára. / Mégis a Maros vizét meg nem veti, / Szappanyozni felsőváros is viteti. / Nem kél meg kráglia urának, azt mondja, / Esső víz, ha nincsen, vagy Maros víz híjja. / Borbély inasak is Marosra küldetnek, / Szappanyozó vizet csak onnan vitetnek. / Azzal lágyítják inkább szakállakat, / Hogy ne éreztessék úgy beretvájakat. / Szakácsnék közül is sokan borsojokat / Maros vízbe főzik, s hajolják azokat. / Télbe, nyárba, bővőbb vízbe, hogy gunyájok / Tisztább légyen, oda mennek a leányok.”¹⁷⁴ Látható, hogy itt elsősorban a Maros lágyabb vize játszotta a főszerepet, melyet sok szempontból ajánlatosabb volt használni, mint a nehéz, ásványi anyagokkal teli forrás- és kútvizet.

Fokozódó igények?

Marosvásárhelyen az 1850-es évek vége felé a lakosságszám enyhe emelkedése, valamint a gyarapodó iparegységek révén némileg növekedett a víz iránti igény, ezt azonban újabb kutak ásásával gyorsan hártották. A városban a következő egy-két évtized alatt sem ala-

¹⁷³ Uo. 46–47. o.

¹⁷⁴ Idézi Pál-Antal Sándor uo.

kult ki komolyabb vízhiány. Még akkor sem, ha a Maros zavarossága idején a lakosság kizárólag a közutak használatára szorult. A fokozódó igénybevétel nem okozott különösebb fennakadásokat, sőt, egyes kutak még a Marosvásárhely környéki vidéket is ellátták vízzel. Ilyen volt többek között az úgynevezett Vályús-kút, mely idővel a Bodor-kúthoz hasonlóan a közösség egyik fontos társadalmi platformjává vált. Erre utalnak azok az intézkedések is, amelyek a Vályús-kút közvetlen környékét kívánták kényelmesebbé, illetve hangulatosabbá tenni. Földbe vájt ülőhelyeket alakítottak, elhatározták, hogy díszfákat ültetnek, lecsapolják a környező mocsarakat stb.¹⁷⁵ A város többi pontján ugyancsak ásott kutakból szereztek be a vizet. Ezek a kutak általában egy-egy kisebb utca vagy a környék háztartásai számára biztosították a szükséges vízmennyiséget: „Reichféle bolton alól, felénk egy nagy telek állott több külön épített apró házzal, melyek egy részének a felettünk húzódó Alsó utcára volt egy közös kijárata. Ennek a teleknek közös kútja az utcai kerítés vonalába esett, s néhány közeli szomszéd háztartás is innen látta el magát vízzel”¹⁷⁶ – emlékszik vissza Kelemen Lajos.¹⁷⁷

Marosvásárhelyen még az 1890-es évek derekán sem kellett komolyabb vízhiánytól tartani, aminek következtében egyesek a vízvezeték kiépítésének szükségtelen mivoltát hangoztatták. Flesch Adolf városi főmérnök 1896-ban tett kijelentése szerint: „de még a jövő évben sincs szükség erre, mert a vízvezeték létesítése csak még a késő jövő kérdése, és így nincs értelme, egy pár évig használatlan legyen.”¹⁷⁸ De mire alapozhatta ezt Flesch? Miért nem mutatkozott igény Marosvásárhelyen vízvezetésekre? Ennek számos oka lehetett, melyek közül az egyik a város lakosságának számában keresendő. Ha megnézzük Marosvásárhely demográfiai adatait 1890 és 1900 között, akkor azt látjuk, hogy a városnak 1890-ben 14 000, 1900-ban pedig 17 000 lakosa volt.¹⁷⁹

A város tíz év alatt mindössze 3000 fővel gyarapodott, tehát Marosvásárhely esetében nem beszélhetünk intenzív népességnövekedésről, amely jelentősebb vízhiányt okozott volna. A városban felállított közutak úgy-ahogy, de kielégítettek a lakosság vízszükségleteit, és a pénzügyekre kényes városvezetés számára egyelőre csak ez számított. Ugyanakkor amennyiben a vízellátás módszerének kényelmi, gyakorlati aspektusait vesszük figyelembe, akkor láthatóvá válik, hogy a kutakból (és a Marosból) történő vízszerezés sok tekintetben eléggé nehézkesnek bizonyult. Kelemen Lajos a vízellátás elavult rendszeréből fakadó kényelmetlenségekről a következőket írta: „[...] a kapuőr a barnásvörösre festett kapu közelében elfoglalta helyét, s a szobák tisztaságát s a vizet gondozó tandíjmentes szolgálúúk csoportban siettek a nagypiaci híres Bodor-kútjára, hogy onnan annak csorgóvizéből a napi fogyasztásra s részben a tisztálkodásra is egy-egy nagy korsó

¹⁷⁵ Uo. 40–41. o.

¹⁷⁶ Kelemen Lajos: *Születtem Vásárhelyt*. Kolozsvár, 1993, 28. o.

¹⁷⁷ Kelemen Lajos (Marosvásárhely, 1877. szeptember 30. – Kolozsvár, 1963. július 29.) levéltáros, történész.

¹⁷⁸ Idézi: Pál-Antal Sándor: Marosvásárhely vízművesítése a 20. század elején. In Pál-Antal Sándor – Simon Zsolt (szerk.): *Marosvásárhely történetéből* III. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2013, 64. o.

¹⁷⁹ *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása*. Budapest, 1902, 594. o.

vizet hozzanak. Ez a nem sok víz az elég felületes mosakodással és nem sok ivással el is fogyott, s így a Bodor-kútjához a kirándulást a szolgafúknak naponta többször is meg kellett ismételni, ami főleg hideg téli napokon éppen nem tartozott az irigylésre méltó mulatságok sorába. Vízvezetéknek híre sem volt még akkor M[aros]v[ásár]helyt.”¹⁸⁰ Kelemen visszaemlékezéséből kirajzolódik, hogy a Bodor-kútból történő vízszervezés az 1890-es évekre rég elvesztette a Borosnyai által megénekelt romantikus báját.

Míg az 1830-as években a közutak Európa-szerte a vízszolgáltatás legfontosabb eszközeinek számítottak, addigra az 1890-es évekre már egy letűnt kor emlékét idézték. Sokak számára az ásott kutak a fejletlenséget, az elmaradottságot szimbolizálták. Ez a fajta szemléletmód leginkább a tehetősebb városi polgárság körében terjedt el. Több európai város esetében megfigyelhető, hogy a modern vízvezeték és csatornahálózat létesítésének egyik fő mozgatórugóját az egyre gyarapodó és vagyonosodó középosztály képezte.¹⁸¹ Marosvásárhelyen főképp a 19. század második felében kezdett kiforrni egy erősödő polgári réteg, melynek gerincét a zsidó és kisebb részben az örmény nagykereskedők, gyárosok, bankárok, valamint a vagyoni helyzetüket tekintve szerényebb, ám arányaiban jelentősebb hivatalnok-értelmiségi réteg adta.¹⁸² A virilisek legszámozottabb csoportját mindvégig a kereskedők alkották, ezután következett a hivatalnoki-értelmiségi réteg, amelynek lakosságon belüli aránya 1910-re már majdnem elérte a 10%-ot.¹⁸³ Ugyanakkor nem tudni pontosan, hogy ezek a társadalmi csoportok mennyire követelték a víz- és csatornavezeték kiépítését.

Számos esetben a vízvezeték és a csatornahálózat létesítését a gazdasági szereplők, pontosabban az ingatlanszektorban, a vendéglátásban, valamint a gyáripárban érdekelt befektetők és vállalkozók sürgették leginkább.¹⁸⁴ Marosvásárhely országos viszonylatban ugyan nem volt egy jelentős gyáripari központ, és a korszak során nem is vált azzá, viszont regionális szinten mégiscsak itt csoportosultak a térség legjelentősebb gyárai. A város első nagyobb gyárát 1857-ben, a neoabszolutizmus idején alapította Reich Károly. Az üzem téglá-

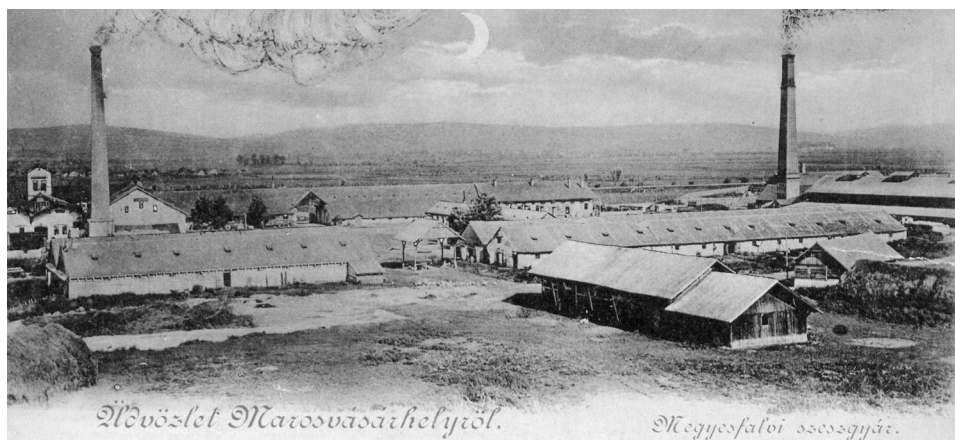
¹⁸⁰ Kelemen Lajos: i. m. 50. o.

¹⁸¹ Egy másik példa: a vízvezeték kiépítése iránti igények, követelmények szempontjából figyelemreméltó következtetésekre jutott John Brown, aki szerint a Rajna-vidéki német városok esetében a korszerű vízvezeték iránti igény elsősorban az iparral és a reálbérek, valamint a szavazásra jogosult választópolgárok számának növekedésével állt összefüggésben. Más szóval az egyre nagyobb jövedelemhez jutó és szavazati joggal rendelkező polgár követelte a városi önkormányzattól, hogy létesítsen számára korszerű vízvezetékét. Brown, John C.: Coping with Crisis? The Diffusion of Waterworks in Late Nineteenth-Century German Towns. *The Journal of Economic History*, 1988. 2. sz, 307–318. o.

¹⁸² Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1751–1914*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2003, 288, 558. o.

¹⁸³ László Lóránt: Marosvásárhely legnagyobb adófizetői 1881–1916 között. *Erdélyi Múzeum*, LXXII. (2010) 1–2. sz, 40. o.; Pál Judit: i. m. 558. o.

¹⁸⁴ Olyanra is volt példa, hogy a gyártulajdonosok bevásárolták magukat egy-egy vízszolgáltatással foglalkozó társaságba, ezzel biztosítva az üzemeik működéséhez szükséges vízmennyiséget. Hassan, John A.: The Growth and Impact of the British Water Industry in the Nineteenth Century. *The Economic History Review*, 1985. 4. sz, 540–543. o.

A megyesfalvi szeszgyár Marosvásárhely mellett

gyártásra rendezkedett be, és időszakosan 60–100 közötti munkás dolgozott benne. 1869-ben alakult Mestitz Mihály bútorgyára, Baruch Jeremiás 1874-ben a térség legnagyobb szeszgyárát hozta létre, később ez Bürger Adolf tulajdonába került. 1893-ban alapították a több mint 200 dolgozónak munkát biztosító cukorgyárat. Szintén ekkoriban alakult Farkas Mendel gyáripari vállalata, mely a térség sikerágazatának számító fafeldolgozásra szakosodott.¹⁸⁵ Az ipari termelés szempontjából lényeges volt a megfelelő vízellátás, ezért a gyárak igyekeztek a Maros vagy valamilyen kisebb patak, vízfolyás mellé települni. Farkas Mendel fűrészüzemét a Káli-patak szomszédságában állította fel. Később, 1900-ban egy hatalmas víztározó építésére kapott engedélyt, mely elsősorban tűzvédelmi szempontból szükségeltetett. 1902-ben Mestitz Mihály megszerezte a várostól a Poklos-patak vízhasználatának jogosultságát évi 25 korona bérleti díj ellenében. Baruch Jeremiás saját vízvezetékét és csatornahálózatot építtetett, Kraft Károly szintén létrehozott egy vízelvezető rendszert.¹⁸⁶

A vízellátást a gyárak jórészt maguk oldották meg, ám ez nem minden esetben volt zökkenőmentes. Például a Baruch Jeremiás által kialakított víz- és csatornavezeték a város egyik köztutcaján haladt végig, ami akadályozta a közlekedést. A legfőbb gondot a csatorna körüli állandó karbantartási munkálatok, valamint a vezeték beömlésének helye képezte. Ez utóbbi közvetlenül a Maros egyik hídjá mellett folyt ki, ami a híd alapját veszélyeztette. A hatóságok a Baruch által lefektetett vezetékeket szabályellenesnek titulálták, és a gyárost a csatorna eltávolítására szólították fel. A hivatalos indoklás szerint: „a Maros folyó főárkán, az országúton lévő nagy és oly költséges híd közvetlen szomszédsá-

¹⁸⁵ Pál Judit: i. m. 213–214. o.

¹⁸⁶ Sebestyén Mihály: *Időtár V/I. 1291–1899. Pótlások, kiegészítések, javítások az Időtár I–II. kötetéhez.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2015, 176, 266. o.; Sebestyén Mihály: *Időtár V/II. 1900–1944. Pótlások, kiegészítések, javítások az Időtár II–III. kötetéhez.* Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 2016, 18, 88. o.; Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 190. o.

A marosvásárhelyi cukorgyár

gában van a Marossal összeköttetésbe hozva, mely hídnak megújítása 25–30 000 forintba kerül, s részint a híd, részint a hídon alól lévő mezei út védelmére felállított költséges mart borításán lévén vezetve, nemcsak azt szüntelen rothasztja, de az által védett hídfőt is veszélyezteti.”¹⁸⁷ Ekkoriban az ipari célú vízellátás és szennyvízelvezetés folyamatos ellenőrzése nem tartozott a hatóságok elsődleges feladatai közé, sőt, a hatóságok hosszú ideig nem is tudták, hogy kik, milyen célból használták a város területén lévő vizeket. Marosvásárhely polgármestere 1886-ban döntött afelől, hogy felméri a vízhasználatra vonatkozó jogosultságokat. Ennek értelmében azok, akik a vizet ipari célra, öntözésre, malomhajtásra stb. vették igénybe, kötelesek voltak jelentkezni az illetékes hatóságoknál.¹⁸⁸ Ez arra utalhat, hogy a hatóságoknak korábban csekély, elavult vagy semmilyen rálátásuk nem volt a vízhasználat mechanizmusára. Nem volt egyértelműen nyilvántartva, hogy a vizet kik, milyen célra és milyen mennyiségben használták. Innen nézve nem meglepő, hogy a későbbiekben a Baruch-esethez hasonló konfliktusok adódtak.

Az, hogy a gyárosok részéről nem volt egyöntetű követelőzés a városi vízvezeték és csatorna létesítése iránt, abból is következhetett, hogy a helyi gazdasági elit bizonyos kérdésekben megosztott volt, érdekeik sokszor ellentétben álltak,¹⁸⁹ ez viszont gátolta az egységes fellépést, ami hátráltatta a víz- és csatornavezeték létesítését. Így, minekután a gyárak többsége a termeléshez szükséges vízmennyiséget a saját költségén biztosította,

¹⁸⁷ Idézi Pál-Antal Sándor uo. 190–191. o.

¹⁸⁸ Sebestyén Mihály: *Időtár* V/I. i. m. 246. o.

¹⁸⁹ *Iparügyek*, 1887. november 15.

a teljes várost behálózó vízvezeték kiépítésében nem volt érdekelt. Ugyanakkor az általuk létesített vezetékek folyamatos karbantartást és felügyeletet igényeltek, ami nemcsak jelentős pénzösszegeket vont el, hanem a gyárakat plusz feladatok elvégzésére kötelezte. Mindez pedig akadályozhatta a gyárak fejlődését, a termelés gördülékenységét.

Míg a város fontosabb gyárainak sikerült megtalálni a vízellátás és -elvezetés alternatív módját, addig az ingatlanszektorban érdekelt vállalkozók számára már jóval kevesebb lehetőség kínálkozott. Marosvásárhelyen az 1890-es években, a kedvező gazdasági konjunktúra hatására fellendült az építkezési kedv, melynek következtében számos középület létesült. 1888-ban épült a pénzügyigazgatóság, az Igazságügyi Palota, a mészárosok társulatának székháza, röviddel ezután a csizmakészítők székháza. 1891 és 1893 között elkészült a Székelyföldi Iparművészeti Múzeum, ugyancsak ezekben az években adták át a református leányiskola épületegyüttesét. 1896-ban fejezték be a nagykaszárnját, a Honvédkórházat, valamint a Csapatkórházat. A század végére megépült az Osztrák–Magyar Bank impozáns épülete, továbbá a posta számára otthont adó ingatlan szintén ekkor került felavatásra.¹⁹⁰ Az újonnan létesített épületek vízellátását mihamarabb biztosítani kellett. Ez nem csupán a kényelem biztosítása miatt volt fontos, hanem biztonsági szempontból is, főképp a tűzesetekből és a nagyobb áradásokból keletkező károk elkerülése céljából. Marosvásárhelyen 1876-ban és 1883-ban hatalmas anyagi veszteségeket okozó tűz pusztított. Sőt, az 1883-as tűzeset során kiderült, hogy a városban felállított közutak révén nem lehet hatékonyan megakadályozni a tűz terjedését (pláne akkor, ha az adott városrészben kevés volt a kút).¹⁹¹ Ebből adódóan érthető, hogy mind a tulajdonos, mind a bérlő egyaránt érdekelt volt abban, hogy az általa bérelt vagy birtokolt épületet lehetőleg semmilyen kár ne érje.

Az ingatlanok megóvásában nemcsak a vízvezeték, hanem a szennyvizeket, esővizeket elvezető csatorna is lényeges szerepet játszott. Egy modern csatornarendszer mindenke-előtt megakadályozta, hogy az ingatlanokat elöntse a víz, vagy eláztassa azok alapját. Marosvásárhelyen azonban a vízelvezetést még az 1890-es években is kezdetleges sáncok és árkok biztosították. A letűnt korokat idéző módszer ekkorra már rég alkalmatlannak bizonyult a szenny- és esővizek elvezetésére. A korszerűtlen vízelvezetés bonyodalmairól Kelemen Lajos így ír: „Gyéresiék után a mi házunk és telkünk, utána a Köznek nevezett sikátor, a későbbi Kis utca következett. A Köz a mi odaköltözésünk idején még csak rendezetlen lejtős sikátor volt, melyet a magasabb fekvésű Alsó utcából minden záporosó telehordott kövekkel, melyek részben eltorlaszolták a Kis utcát is. (...) Az utcácska szabályozásakor a fölmenőleg bal oldalról, a Barabás György-féle telekből sajátították ki a szükséges nagyobb darabot, s a mi telkünk az utca felől egyelőre csonkítatlanul maradt. Ennek oka pedig az lehetett, hogy az utca közepén levezető vízárk a kisajátítás keresztül-vitele esetén igen közel, tán csak mintegy méterre került volna a házhoz, s a nagyobb zá-

¹⁹⁰ Pál Judit: i. m. 432–433. o.

¹⁹¹ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 43. o.

porok idején összegyűlt víztömeg rendre veszélyeztette volna a ház alapját.”¹⁹² Kelemen egy, a belvárostól valamivel távolabb eső városrésztől adott leírást, de a városközpont sem rendelkezett sokkal korszerűbb vízelvezetéssel. Ugyanakkor Marosvásárhely belvárosában a csatornázás hiánya jóval tetemesebb anyagi károkat tudott okozni, hiszen itt nem kültelki házak álltak, hanem többemeletes polgári, valamint közigazgatási épületek, más szóval a város legértékesebb ingatlanjai.

Közegészségügyből elégséges

A csatorna és vízvezeték kiépítését a legtöbb esetben a higiéniai és közegészségügyi követelmények, a fertőző betegségek számának csökkentése, a járványok terjedésének megfékezése határozták meg. A 19. században a járványoktól való félelem nem volt alaptalan. A népességnövekedés, a zsúfoltság, a higiénia hiánya, a nyirkos, bűzös utcák együttese ideális táptalajt biztosított a fertőző betegségek számára. A század legrettegettebb járványos betegsége kétségkívül a kolera volt, mely Európát többször is sújtotta. Az első járvány 1826 és 1837 között szedte áldozatait, a második 1841–1859, a harmadik 1863–1874, a negyedik 1881–1896 között pusztított. Ez a gyors lefolyású betegség nemcsak nagy halálozási számokat produkált, de tünetegyüttese valóságosan sokkolta az akkori társadalmat.¹⁹³ Ennek következtében a köztisztasági infrastruktúra kiépítése a városok első számú feladatai közé tartozott. Magyarországon a legtöbb város esetében szintén a lakosság közegészségügyének megóvása, a járványos betegségek, főleg a kolera visszaszorítása, valamint a higiéniai állapotok javítása céljából vált szükségessé a korszerű víz- és csatornavezetékek létesítése. De mi volt a helyzet Marosvásárhelyen?

A Maros-parti város vezetői már a 18. században próbálkoztak a köztisztaság szabályozásával. Az 1764-ben hozott városi rendelet megtiltotta a szemét utcára való kidobását, továbbá megszabta, hogy azok, akik vasárnaponként szekérrel jöttek a vásárba, a szemetet kötelesek voltak maguk után összeszedni és a város szélére hordani.¹⁹⁴ Mindezek ellenére a város higiéniai helyzete a következő évtizedek alatt sem javult érdemben. Mátyus István vármegyei főorvos az 1787-ben megjelent könyvében Marosvásárhely és Torda köztisztasági viszonyairól az alábbiakat írta: „Mit gondolnak, ezeket hallván magokról, a mi keresztényi nevekről, jó erkölcsökről, tudományokról, tanácsosságról, tisztaságokról, fényességekről magokat ennyire dicsérteim kívánó jó Magistrátusaink és Fő-fő embereink, midőn nemcsak a faluk, hanem a városok utcáit is ganéjjal igazgattatják és padimentomoztatják; amelyben érdemek szerint, vélünk együtt ők is gyakran térdig járni kénytelenítettnek, és midőn az Udvarok flastroma is többnyire ganéjból áll, midőn még a

¹⁹² Kelemen Lajos: i. m. 29–30. o.

¹⁹³ Evans, Richard J.: *Epidemics and Revolutions: Cholera in Nineteenth-Century Europe. Past & Present*, 1988. 1. sz, 125–128. o.

¹⁹⁴ Pál Judit: i. m. 405. o.

nagyobb marháknak, ökröknek, lovaknak dögéit is jó móddal el nem temettetik; midőn mészárszékre marhákat is a piacon ölni, nyúzni, azoknak vérit, ganéjját, bélit ott elhánynatni, a kutyáktól ide s tova szélllyel hordoztatni engedik; amelynek bűdössége és az erre összevegyült véghetetlen rút legyek ostromlása, és tisztességesebb személyeket a mészárszékekhez csak közelíteni-is méltán irtóztatják.”¹⁹⁵ Nem véletlen, hogy az ilyen állapotok megszüntetése végett a főkormányshék 1796-ban kiadott körrendelete Marosvásárhelyt a piacok és utcák jobb tisztántartására kötelezte, valamint előírta további közutak felállítást. Ugyanakkor a vízelvezetésről nem esett szó, pedig a város számos pontját hatalmas sártengerek és bűzlő pocsolók tarkították.¹⁹⁶ Az állandó nedvesség, a sár és a poshadó vizek konstans fenyegetést jelentettek a város közegészségügyére. Ez az állapot az 1830-as évekre sem változott sokat, azon túl, hogy ekkorra a város főterére gyűlt vizeket két kőből kirakott árok vezette el. A város krónikása, Borosnyai L. János erről így írt: „Nem csuda, hogy sár volt, mert ha eső volt is, / Árkot vízfolyásra nem raktak sohott is. / Kik jöttek vásárra, minden marhájokat / Ott étették, gazra rakták árujokat. / Még a kalmárnék is gazra kuporogtak, / S essőben gyékények ernyőkre rakattak. / Csak egy csomó szalmán árultak kofák is, / Sárban álltak, almát kiknek eladták is. / A víz, mely a hegyről oda rakásra gyűlt, / Elterjedvén, csak sárt s sok pocsolókat szült. / De most kőből rakva két kis árok mégyn, / Hol még marháknak is inniak, vizek légyen.”¹⁹⁷

Marosvásárhelyen még a 19. század második felében is felszíni csatornákat alkalmaztak a szennyvizek elvezetésére. Ezek többnyire nem az utca két oldalán, hanem annak közepén haladtak végig. Azokban a csatornában, ahol folyamatosan csordogált némi víz, kisebb volt a fertőző betegségek kialakulásának veszélye, mint ott, ahol a szennyvíz állandósult és megposhadt. Egyes háztartások az elhasznált vizeket nyelögödrökbe eresztették, mások viszont ezt egyenesen az utcára öntötték.¹⁹⁸ Ez utóbbi szokás minden szabályzás és tiltás ellenére sem szűnt meg. A felhalmozódó szenny és ürülék nemcsak esztétikai szempontból volt aggályos, hanem komoly egészségügyi problémákat okozhatott. Itt főképp az emberi ürülék jelentett nagy kockázatot, mely a talajvizekben szétterjedve megfertőzte a város közkútjait.

Szintén Marosvásárhely rendezetlen köztisztasági viszonyait jelzi, hogy sokan – fittyet hányva a szabályokra – a város bizonyos részeit (pl. Elba-sziget környéke) illegális szeméttelrakónak használták, egyesek esténként rendszeresen a Marosba öntötték a nappal felgyűlt ürüléket, mások viszont a Kádárok berkét szennyezték mindenféle hulladékkal és ürülékkel. Mindeközben a malomárok vizét a város tímárjai tették fogyaszthatatlanná, ugyanis a bőr elkészítéséhez szükséges cserlevet folyamatosan ide folytatták. Ugyancsak

¹⁹⁵ Mátyus István: *Ó és Új diaetetica az az: az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyámogatására, Istentől adatatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámálása*. Pozsony, 1787, 273. o.

¹⁹⁶ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 30–31. o.

¹⁹⁷ Uo. 190. o.

¹⁹⁸ Uo. 192. o.

jókora higiéniai gondot jelentett a gyárakból kifolyt szennylé és a mészárosok tevékenysége. Korszerű közbúvághíd hiányában a levágott állatok vérét, valamint felhasználhatatlan részeit egyszerűen a város sáncaiba ürítették. A város rossz köztisztasági helyzetéről tanúskodik, hogy még a Takarékpénztár udvara is erősen bűzlött a felgyülemlett szeméttől. Mindezek állítólag azért fordulhattak elő, mert a hatóságok (akiknek feladata volt a köztisztaság ellenőrzése) nem rendelkeztek elég emberrel ahhoz, hogy megfelelően betartsák a köztisztasági szabályokat. Ám bizonyos esetekben maga a hatóság sem vette figyelembe ezeket. Például akkor, amikor a Szentgyörgy tér környékére engedélyezték egy csont- és ronggyűjtő telep felállítását. A szabályok értelmében fertőzésveszélyes vállalkozásokat csak a lakott területtől távol lehetett működtetni, így nem meglepő, hogy miután erre fény derült, a lakók felháborodásuknak adtak hangot. Mindazonáltal a Szentgyörgy téri lakosok sem voltak a higiénia első számú rajongói. A tér közepén végighúzódnó árokba mindenféle szemetet és állati tetemet dobáltak. Egyes információk szerint a Szentgyörgy tér – köztisztasági szempontból – Marosvásárhely egyik legproblémásabb városrészének számított.¹⁹⁹

A város 1890-ig kizárólag rendészeti kötelezettségeinek tett eleget,²⁰⁰ ám a higiénia folyamatos romlása végett egyre több köztisztasági feladatot vállalt magára: nagyobb figyelmet szenteltek az utcák tisztántartására, a pangó vizek lecsapolására, az árnyékszék, pöcegödörök kitisztítására. Csapadékos időben ugyancsak a hatóságok gondoskodtak a sár elhordásáról, valamint nyaranta az utcák öntözéséről. Járványveszély idején egy sor megelőző intézkedést hajtottak végre. Az utcákat, vendéglátóhelyeket, boltokat és a vasútállomást nagyobb figyelemmel tisztították, ellenőrizték, a trágyadombokat folyamatosan fertőtlenítették. Ezzel viszont a város köztisztasági feladatai ki is merültek. A nagyobb költségű, korszerű technológián alapuló köztisztasági infrastruktúra létesítésének kérdése egyelőre nem kapott hangsúlyt.²⁰¹ Marosvásárhely azonban minden higiéniai gondja ellenére nem rendelkezett annyira rossz közegészségügyi mutatókkal. Sőt, ha a törvényhatósági városok 1881 és 1890 közötti halandósági adatait vesszük figyelembe, akkor Marosvásárhelyt az élbolyban találjuk.

¹⁹⁹ Sebestyén Mihály: *Időtár V/I*. i. m. 146, 170, 190, 214, 289, 368. o.

²⁰⁰ Fodor János: Marosvásárhely társadalmi-politikai viszonyai a 20. század elején (1900–1914). In Pál Antal Sándor – Simon Zsolt (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből IV*. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 2016, 74. o.

²⁰¹ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 50. o.

6. táblázat. A törvényhatósági városok halandósági adatai. 1881–1890 közötti átlag²⁰²

Ssz.	Város	Ezer lélekre eső halálozás
1.	Sopron	26,2
2.	Hódmezővásárhely	26,8
3.	Budapest	29,1
4.	Baja	29,6
5.	Székesfehérvár	29,8
6.	Marosvásárhely	30,1
7.	Komárom	30,1

A járványos betegségek terén Marosvásárhely szintén a szerencsésebb városok közé tartozott. Komolyabb pusztítást csak az 1872–73-as kolerajárvány okozott, ekkor összesen 222 megbetegedést és 123 halálesetet regisztráltak. A kolera ezt követően többé nem sújtotta a város lakosságát.²⁰³ Az 1893-as kolerajárvány gyakorlatilag semmilyen szinten nem érintette a várost, egyetlen kolerában elhunyt személyről tudunk. Marosvásárhelyen a kolera idején annak ellenére sem történt nagyobb baj, hogy a közegészségügyi bizottság a belváros összes kútját egészségtelennek nyilvánította.²⁰⁴

7. táblázat. Az 1893-as kolerában elhalálozottak száma Marosvásárhelyen és a környék nagyvárosaiban²⁰⁵

Ssz.	Város	Elhunytak száma
1.	Kolozsvár	128
2.	Szatmárnémeti	54
3.	Marosvásárhely	1
4.	Arad	1
5.	Temesvár	0
6.	Nagyvárad	0

Emellett Marosvásárhelyen a tifuszban elhalálozottak száma is mindvégig alacsony. Sőt, ha az erdélyi, partiumi és bánsági törvényhatósági városokat nézzük, akkor az látható, hogy a tifuszban és kolerában meghalt személyek száma Marosvásárhelyen volt a legkisebb.²⁰⁶ Ebben pedig a későbbiekben sem történt drasztikus változás.

²⁰² Közgazdasági és statisztikai évkönyv. Budapest, 1894–1895, 157. o.

²⁰³ Sebestyén Mihály (szerk.): *Időtár II. Marosvásárhely történeti kronológiája 1848–1918*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2010, 81. o.

²⁰⁴ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 45. o.

²⁰⁵ MSK 1894, 78. o.

²⁰⁶ MSK 1893, 66. o.; MSK 1894, 78. o.

8. táblázat. A tifuszban megbetegedettek száma 1892-ben²⁰⁷

Ssz.	Város	Megbetegedések száma
1.	Marosvásárhely	4
2.	Szatmárnémeti	6
3.	Arad	15
4.	Kolozsvár	17
5.	Temesvár	19
6.	Nagyvárad	31

Ugyan nem jelenthető ki egyértelműen, hogy a kedvező halandósági mutatók vagy a járványos betegségek alacsony intenzitása miatt nem épült víz- és csatornavezeték már az 1890-es évek során, de minden bizonnyal ez közrejátszott abban, hogy a korszerű köztisztasági infrastruktúra nem került fel a sürgősen végrehajtandó beruházások közé. Mindazonáltal, mint azt hamarosan látni fogjuk, a városi képviselők egy része amúgy is idegenkedett a nagyobb összeget igénylő, bizonytalan kimenetelű fejlesztéstől.

Az első menet

Az, hogy a városban nem épült víz- és csatornavezeték az 1890-es évek során, nem jelentette azt, hogy ne lettek volna próbálkozások. A század utolsó évtizedében több is akadt, de ezek mind kudarcba fulladtak, ugyanakkor az e téren kifejtett törekvések hosszú távon mégiscsak a köztisztasági infrastruktúra kiépítésének voltak a megágyazói.

Marosvásárhelyen a csatorna és a vízvezeték létesítésének első jelentősebb állomását egy 1891-ben született belügyminisztériumi rendelet képezte, mely felszólította a város vezetőit, hogy mihamarabb rendezzék a település higiéniai viszonyait. A belügyminisztériumi utasításnak megfelelően – több más intézkedés mellett – elkezdték kidolgozni a csatorna és a vízvezeték megvalósításának tervezetét, ez azonban több évig tartó, seho-
va sem vezető tárgyalásokat, tanulmányozásokat és terepszemléket vont maga után.²⁰⁸ Első lépésként, 1893-ban kijelölték az új vízmű helyszínét, ahol hamarosan megkezdték a próbafúrásokat. A talajkutatásokat irányító hivatal és a város közötti dőcögős kommunikáció, valamint a próbafúrások eredménytelensége miatt a tanács a munkálatok felfüggesztésén gondolkodott (ekkoriban ezt Bernády is támogatta). Ám a polgármesteri szék-
ket újra elnyerő Geréb Béla egyelőre kitartott a vízvezeték ügye mellett. Eközben Farkas Kálmán mérnök kijelentette, hogy a kijelölt helyszínen nem találtak megfelelő minőségű vizet. Ennek ellenére a városi tanács nem adta fel, és Flesch Adolf mérnököt bízta meg a talajkutatások folytatásával, valamint újabb próbakutak fúrásával. A mérnök azonban pénzhiányra és a vízvezeték szükségtelenségére hivatkozva nem végezte el a számára ki-

²⁰⁷ MSK 1893, 66. o.

²⁰⁸ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízművesítése* i. m. 61–67. o.

jelölt feladatot (egyres információk szerint Flesch volt a folyamat egyik legnagyobb kerékkötője). Ebből fakadóan a vízvezeték ügye kisebb időre háttérbe szorult, mígnem 1901-ben egy kolozsvári vállalkozó (Spitzer Károly), aki élénk figyelemmel kísérte a vásárhelyi vízvezeték ügyét, felajánlotta, hogy vállalata – a város anyagi hozzájárulása nélkül – elvégzi a szükséges terepmunkákat és kiépíti a vízvezetékét, ha cserébe Marosvásárhely 75 évre szóló kizárólagossági jogot biztosít neki. A tanács, mielőtt alaposabban megtárgyalta volna az ajánlatot, előbb felkért néhány vízművel rendelkező várost, hogy adjon részletes tájékoztatást az általuk kiépített vízvezeték gazdasági/pénzügyi helyzetéről és közegészségügyi hatásairól.²⁰⁹ De az ajánlatok és a beérkezett tájékoztatók megvitatása elmaradt, ugyanis időközben Marosvásárhelyen polgármesterváltás történt, és a város élére Bernády György került.

Bernády György színrelépése

Bernády 1902-ben mondott programbeszédében – a város rossz pénzügyi helyzete miatt – még nem tért ki egyértelműen a vízvezeték és csatornázás kérdésére,²¹⁰ de tisztában volt azzal, hogy ezt az ügyet előbb-utóbb rendezni kell. Felismerte, hogy a korszerű vízellátás és szennyvízelvezetés révén javulhat a város köztisztasági és -egészségügyi helyzete, továbbá tudatában volt annak is, hogy a város tehetősebb polgársága (hiszen ő maga is ide tartozott) körében egyre nagyobb teret nyertek a kényelmi, valamint a higiéniai szempontok.²¹¹ Emellett azzal is tisztában kellett lennie, hogy a köztisztasági infrastruktúra hiánya a város imázsára sincs kedvező hatással, hiszen az a 19. század legvégén, de a 20. század elején mindenképp, a települések egyik fontos civilizációs fokmérőjének számított. Ekkoriban már az összes nagyobb erdélyi város – Brassó, Kolozsvár, Nagyszeben – rendelkezett vízművel és vízvezetékkel.²¹² Tehát e tekintetben Marosvásárhely Bernády megválasztásának idején jókora lemaradásban volt. Ugyanakkor Bernády programbeszédében kihangsúlyozta, hogy elsőként a város anyagi helyzetének rendbehozatalára kell megoldást találni, erre pedig a takarékosagot látta a leghatékonyabb bevethető fegyvernek.²¹³ Vagyis hiába vált egyértelművé Bernády számára a köztisztasági infrastruktúra szükségessége, polgármesterré pályáját nem kezdhette olyan beruházással, melynek anyagi terhe összeroppantja a város lakosságát. Egy ilyen lépés megtétele politikai szempontból sem lett volna kifizetődő, ezért Bernády kívárta a legalkalmasabb pillanatot, ami pár éven belül meg is adatott neki.

²⁰⁹ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 49–55. o.

²¹⁰ Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz*. Lector Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány, Marosvásárhely–Kolozsvár, 2017, 59. o.

²¹¹ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 66. o.

²¹² Thirring Gusztáv: i. m. 432. o.

²¹³ Fodor János: *Bernády György* i. m. 59. o.

Marosvásárhely, Werbőczy utca az Igazságügyi Palotával

Mindazonáltal, hogy Marosvásárhelyen a fejlődés mihamarabb kitapintható legyen, Bernády belekezdett néhány kisebb költségű, ám annál látványosabb korszerűsítési fejlesztésbe, mely során hozzáfogtak a város utcáinak rendezéséhez²¹⁴ és azok aszfaltozásához. Szinte magától értetődő, hogy az ellenzéki sajtó ezt nem hagyhatta szó nélkül, és rögtön megtalálta a Bernády által elkezdett fejlesztések gyenge pontját. A *Székelység* című napilap a következőket írta: „Városunk a fejlődést is hátulról kezdi. Az ország minden nagyobb városa úgy intézte ügyeit, hogy mindenekelőtt ellátta magát vízvezetékkel és csatornázással, s csak azután a külső szépészettel, aszfalttal. Nálunk a hátulját kezdik. Lesznek egy-két év alatt szépen aszfaltozott utcáink, s az aszfalt mellett meggyülemlett utcai és az udvarokból kifolyó szennyves vizekből bűzös pocsolyáink. S aztán mondjuk, hogy nem halad a városunk.”²¹⁵

Az aszfaltozás mellett a programja egyik sarokkövének számító iskolakérdést sem hagyta el.²¹⁶ Kimerítő és hosszas tárgyalások, lobbizások (megszerezte Darányi Ignác földművelésügyi miniszter támogatását) útján elérte, hogy a Hadügyminisztérium Marosvásárhelyt jelölje ki az új katonai alreáliskola helyszínéül. Bernády ez ügyben kialakított megállapodása dupla haszonnal kecsegtetett. Egyrészt sikerült Marosvásárhelyre

²¹⁴ Például azok rendszeres takarításához. Ennek érdekében Bernády seprőgépeket rendelt. Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Mureș), Marosvásárhelyi Polgármesteri Hivatal Fond, Közgyűlési Jegyzőkönyvek, 2923/1904. számú dokumentum.

²¹⁵ *Székelység*, 1902. június 1. Idézi Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 67. o.

²¹⁶ Fodor János: *Bernády György* i. m. 59. o.

Marosvásárhely, Katonai Alreáliskola

„csábítani” egy fontos oktatási intézményt, amelytől sokan a város dinamikusabb fejlődését remélték (ekkoriban a városok számára a katonai egységek telepítése – és értelemszerűen ennek minden hozzátartozó eleme, így a katonai iskolák is – az urbanizáció hajtómotorját, valamint fontos bevételi forrását jelentették. Ez abból is meglátszik, hogy Marosvásárhelyen 1910-re a kereső lakosságon belül kiemelkedően magas arányt képviselt a katonaság, 14,3%-ot).²¹⁷ Másrészt a katonai alreáliskola teljes fordulópontot hozott a vízvezeték és a csatornahálózat kérdésében, és rövid időn belül a kiépítés legjelentősebb mozgatórugójává vált. Mindez kizárólag abból adódott, hogy a katonai alreáliskola egyetlen feltételeként a korszerű köztisztasági infrastruktúra kiépítését szabták meg.²¹⁸ A kedvezően alakuló körülmények hatására Bernády a korábbinál egy jóval szélesebb manőverezési lehetőséghez jutott, amit habozás nélkül kihasznált, és fokozatosan letörte a vízvezeték miatt aggályoskodó képviselők ellenvetéseit. Az 1907. április 10-én, majd 25-én tartott közgyűlések során a képviselők jóváhagyták a vízmű, a vízvezeték és a csatornahálózat megépítéséhez szükséges kölcsönök felvételét.²¹⁹

A vízmű és a vízvezeték-hálózat 1908-ra elkészült. Ennek kivitelezésére 1,7 millió koronát költöttek, tehát az előirányzott költségek (800 000 korona) több mint dupláját, cserébe viszont a teljes közmű a város tulajdonába került, mely az első működési éve során

²¹⁷ Pál Judit: i. m. 560. o.

²¹⁸ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízművesítése* i. m. 70. o.

²¹⁹ Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 69–70. o.

160 000 korona bevételt termelt a városnak.²²⁰ Mindazonáltal Marosvásárhely ugyanabba a paradox helyzetbe került, mint számos más magyarországi város. Vagyis először a vízvezetékhalózatot építették ki, a csatornát pedig nem. Ez azt jelentette, hogy az amúgy is túlterhelt, kezdetleges árkok és sáncok az eddigieknél jóval nagyobb vízmennyiség elvezetését kellett biztosítsák. Ennélfogva Bernády a csatornavezeték mihamarabbi létesítése mellett kardoskodott, és gyakran hangoztatta, hogy csatornázás nélkül a vízvezeték mit sem ér.²²¹ 1909 júniusában a városi képviselők újabb kölcsönfelvételt (2 000 000 koronát) szavaztak meg, melyet szintén a Magyar Jelzálog Bank biztosított. A hitelfolyósítást követően azonnal elkezdődtek az építkezési munkálatok, és 1911-re Marosvásárhely már egy 34 km-t kitevő korszerű csatornahálózattal büszkélkedhetett.²²² Az építkezések teljes összege elérte a 2,5 millió koronát, amit még a korabeli szakértők is rendkívül soknak véltek, főleg ha azt nézték, hogy mindez egy 27 000-es lakosú város számára készült. Forbáth Imre mérnök szerint a magas költségek magyarázata Marosvásárhely rossz terépvizonyában keresendő,²²³ ám egyesek úgy vélték, hogy Bernády egyszerűen túl sok csövet rendelt. Braun Róbert számításai alapján a mennyiség három-négy város számára is elég lett volna.²²⁴

A vízvezeték és a csatornahálózat sokat vitatott kiépítése valóban tetemes pénzösszegeket igényelt, ami hatalmas adósságokba taszította a várost.²²⁵ Bernádyt emiatt rengetegen támadták, ugyanakkor, ha visszatekintünk a Bernády-éra előtti városvezetés ez ügyben tanúsított tétova hozzáállására, valószínűleg nem létesült volna Marosvásárhelyen a korszak alatt víz- és csatornavezeték nélküle. Tény, hogy a fordulópontot egy középület hozta meg, viszont az egész folyamat lebonyolításához, a vezetékek gyors kiépítéséhez mindenképp szükség volt Bernády határozott fellépésére.

Bernády György polgármesteri leköszönése után Marosvásárhely egy, a köztisztasági követelményeknek megfelelő, a korabeli polgári igényeket kielégítő, modern monarchiabeli várossá fejlődött: „Pompásan rendezett, kitűnően kövezett, nagy részében aszfalttal borított, kisebb-nagyobb parkokkal díszített s fiatal fasorokkal beültetett terek és utcák. Elsőrendű világítás. Csatorna. Vízvezeték” – írták a *Budapesti Hírlap* 1913. január 15-ei számában.²²⁶ Ám, hogy teljes legyen a kép, érdemes kitérni a Bernády által megalkotott közművek árnyoldalaira, melyekből szintén bőven akadtak. Egyrészt az újonnan kiépített csatornahálózat és vízvezeték jelentős mértékben megemelte az ingatlanára-

²²⁰ Thirring Gusztáv: i. m. 432–433. o.

²²¹ Fodor János: *Bernády György* i. m. 72. o.

²²² Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 199, 211. o.

²²³ Forbáth Imre: Marosvásárhely csatornázása. *Vízügyi Közlemények*, 1913. 5. sz, 106. o.

²²⁴ Braun Róbert: Adatok a vidéki munkássághoz. *Husadik Század*, 1909. 501–502. o.

²²⁵ Az eladósodás jelensége nemcsak Marosvásárhelyt, hanem a Monarchia összes városát érintette. Hiába volt a liberalizmus a domináns ideológia, az állam egyre többször kényszerült közbeavatkozásra, ugyanakkor a városok is egyre gyakrabban igényelték az állam közbelépését. Pál Judit: i. m. 561. o.

²²⁶ *Budapesti Hírlap*, 1913. január 15.

kat, ami társadalmi egyenlőtlenségeket eredményezett.²²⁷ Másrészt a roppant drágán kiépített köztisztasági infrastruktúra költségeinek mihamarabbi megtérülése céljából Bernádyék az ország egyik legmagasabb vízdíját szabták ki.²²⁸ A víz magas árazása mellett sok panasz érkezett a vízvezetéki víz minőségére. Egyesek szerint a vezetékből kevés víz folyt, mások kissé sáros, néha meg zöldes színűnek találták azt. A nem megfelelő minőség miatt²²⁹ különféle szöviccek terjedtek el a városban: „A rossz víz miatt kénytelen vagyok borszékít inni Bernády idejében; Megkaptam a tífuszt Bernády idejében.”²³⁰ Ugyan a gazdagabb polgárok modern szűrőberendezések vásárlása révén megoldották a víz zavarosságát,²³¹ de a szerényebb jövedelemmel rendelkező lakóknak erre már nem volt lehetőségük.

A víztelep kapcsán 1910-ben feljelentették a várost. A vád szerint a nyári száraz időszak miatt fellépő vízhiány következtében a víztelep szüretlen Maros-vizet szivattyúzott a vezetékekbe. Az ügyben nyomozást rendeltek el, ám a laboratóriumi vizsgálatokból kiderült, hogy a víz mindvégig fogyasztásra alkalmas volt.²³² Ezzel szemben a vízhiány már egy valószínűsítő problémaként jelentkezett, és pár éven belül a víztelep kibővítéséről tárgyaltak. Egyes beszámolók alapján a vízhiány oka, hogy a tervezés során elszámították a vízvezeték szállítási kapacitását, valamint nem vették figyelembe a nagyszámú építkezések miatt esetlegesen növekvő igényeket.²³³ A későbbiekben az ebből adódó vízellátási gondok egyre inkább megszorodtak. „A napokban az a váratlan kellemetlenség érte a város közönségét, hogy vízvezetékünk megtagadta a szolgáltatást. [...] Vízvezetékünk ilyen váratlan üzemzúnetének hatása alatt láttuk csak igazán, hogy 3–4 órás vízhiány is mennyi kellemetlenséget okozhat. Az esti órákban végre kaptunk vizet. Igaz, hogy ez a víz piszkos, iszapos volt, de mégis víz volt.”²³⁴ Az ehhez hasonló problémák főképp a vízvezeték működésének első évtizedét jellemezték. Mi több, az ilyen, kisebb-nagyobb vízvezetéki incidensek más városoknál is gyakran előfordultak. Idővel a szolgáltatás minősége, ha nem is tökéletessé, de folyamatosan javult.

Marosvásárhely esetében a vízvezeték ügye azért kapott nagyobb visszhangot, mert a kiépítés hatalmas összegekbe került, így amint a városban a legkisebb vízellátási gondok adódtak, az ellenzéki sajtó azonnal lecsapott. Mindazonáltal azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Bernádyt a csatorna és a vízvezeték területén lehetett a legkönnyebben támadni, ezért politikai ellenfelei nem haboztak ezt minél többször kihasználni. Ter-

²²⁷ Braun Róbert: i. m. 501–502. o.

²²⁸ Thirring Gusztáv: i. m. 432–433. o.

²²⁹ És a Bernády által állított táblák miatt. Bernády ugyanis minden jelentősebb beruházás megvalósulását követően kihelyezett egy „Épült Bernády György idejében...” szöveggel ellátott emléktáblát.

²³⁰ Marosi Barna: *Bernády György városa*. Marosvásárhely, 1993, 30. o.

²³¹ Marosi Barna: Marosvásárhely a századfordulón 4. *A Hét*, 1972. 13. sz, 12. o.

²³² Sebestyén Mihály: *Időtár II.* i. m. 159–160. o.

²³³ Borsos István: Marosvásárhelyi gyűlés. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1911. 26. sz, 223. o.

²³⁴ *Marosvásárhely*, 1912. február 1. Idézi Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely vízellátás-története* i. m. 82. o.

mészetesen a polgármester pártján álló sajtóorgánumok sem hagyták ezt annyiban, és folyton kiemelték Bernády *óriási, önfeláldozó, zseniális, alkotó képességű* természetét, mely nélkül nem lett volna Marosvásárhelyen se csatorna, se vízvezeték. A dicsőítő szavak talán túlzásnak tűnnek, ám a város köztisztasági infrastruktúrájának létesítésében kétségkívül Bernády játszott a legfontosabb szerepet.

Összegzés

Mind Kolozsváron, mind Marosvásárhelyen már a korszak első felében mutatkozott némi igény a víz- és csatornahálózat kiépítése iránt, de ezek egyike sem volt annyira hangsúlyos, hogy az önkormányzatok nagyobb kiadásokba bonyolódjanak. A két város első vízművének létesítésében végül egy-egy oktatási intézmény jelentette a fő katalizátort. Kolozsvár az egyetemének köszönhetően kaphatott vízművet és vízvezetékét 1887-ben, ám ez akkor még csak a város egy kis részét látta el vízzel. Marosvásárhely esetében a katonai alreáliskola teremtette meg a víz- és csatornavezeték feltételeit, melyet az 1908 és 1911 közötti években építettek ki. Ez időre Kolozsvár már az ország egyik legkorszerűbb köztisztasági infrastruktúrájával büszkélkedhetett, igaz, ennek megvalósítása épp a város rossz higiéniai helyzete miatt vált szükségessé, mely leginkább az 1893-as kolerajárvány idején mutatkozott meg. Marosvásárhelyen ekkortájt szintén bőven akadtak köztisztasági gondok, viszont a város halandósági mutatói, valamint a járványok szerencsés elkerülése okán a csatorna és a vízvezeték létesítése nem vált sürgőssé, így a nagyobb kiadásoktól ódzkodó városvezetés egyelőre nem foglalkozott mélyrehatóbban az üggyel. Más szóval egyik város higiéniai helyzete sem volt elfogadható állapotban, de míg Kolozsvárnak az 1893-as kolerajárvány és az 1894-es vízügyi incidens következtében nem maradt más választása, mint kiépíteni a víz- és csatornavezetékét, addig Marosvásárhely nem került ilyen lépéskényszerbe.

Megfigyelhető, hogy a gyáripár sem Kolozsváron, sem Marosvásárhelyen nem játszott különösebben fontos szerepet a csatorna és a vízvezeték létesítésében. Ennek oka, hogy a gyárak többnyire egy-egy folyó, patak vagy más vízfolyás mellé települtek, így a termelés szempontjából szükséges vízmennyiséget innen szerezték be, az elhasznált vizet pedig ide juttatták vissza. Tehát a teljes várost behálózó vízvezeték és csatornahálózat kérdése mind a marosvásárhelyi, mind a kolozsvári üzemek számára érdektelenné vált. A két közműhálózat inkább a későbbi ipartelepítések könnyítése szempontjából volt lényeges, mert lehetővé tette, hogy a gyárakat ne kizárólag a természetes vízfolyások mellé, hanem a település más részein állítsák fel.

A csatorna- és vízvezeték, valamint a vízmű kiépítésére szükséges pénzösszeget egyik város sem tudta saját költségvetésből fedezni, ezért hitelfelvételre szorultak. A kölcsönöket mindkét város számára a Magyar Jelzálog és Hitelbank folyósította. A kiszabott

vízdíjak mind Kolozsváron, mind Marosvásárhelyen az ingatlanárak és a lakbérek emelkedését vonták maguk után, ami kisebb-nagyobb lakhatási problémákhoz vezethetett. Ez elsősorban a lakosság alsóbb rétegeit érintette, ugyanakkor az ingatlanpiac ebből adódó árváltozásai másoknak is gondokat okozhattak.

Amennyiben Szvacsina Géza és Bernády György polgármestereknek a köztisztasági infrastruktúra ügyében hozott intézkedéseit nézzük, akkor az látható, hogy míg Szvacsina a vízmű és a vezetékek kiterjesztésében jeleskedett, addig Bernády a csatorna és a vízvezeték kiépítésében játszott fontos szerepet. Szvacsina akkor került a polgármesteri székbe, amikor víz- és csatornahálózat fővezetékeit már lefektették, Bernády viszont akkor köszönt le, mikor a két közműhálózat elkészült. Bernády főképp az előkészítés, a tervezés és a kivitelezés folyamatát irányította, Szvacsina elsősorban a fejlesztéseket és a hálózat bővítését helyezte előtérbe.

A köztisztasági infrastruktúra megvalósításában és fejlesztésében a kolozsvári polgármesterek szerepe kevésbé volt meghatározó, ugyanis függetlenül attól, hogy ki volt a város polgármestere, szinte bizonyosra vehető, hogy az 1893-as kolerajárvány, valamint az ezt követő, a vízvezetékkel kapcsolatos botrány után Kolozsváron kiépül a csatorna és a vízvezeték hálózata. Ezzel ellentétben a marosvásárhelyi helyzet teljesen más képet festett. Tény, hogy itt is voltak különféle próbálkozások már az 1890-es évek alatt, ám mivel semmi sem sürgette annyira a köztisztasági infrastruktúra létesítését, hogy a város egy százazrekre menő fejlesztésbe kezdjen, a kérdés holtpontra került. Ez így is maradt egészen Bernády György megválasztásáig, aki körültekintő, de határozott intézkedések révén fokozatosan előremozdította, majd a megvalósítás irányába terelte a víz- és csatornavezeték ügyét. Gyakorlatilag azt lehet mondani, hogy Marosvásárhely korszerű csatornázása és vízellátása szinte kizárólag Bernády György egyszemélyes teljesítményének köszönhető.

Összességében a korszerű víz- és csatornavezeték kiépítése mindkét város lakossága számára minőségi változást hozott, és ezzel alapvető szerepet játszott a modern városi életforma kialakulásában.